

De samenstelling van de Pseudo-Hippokratische Brievenverzameling en haar plaats in de traditie

door

Dr. Herman DE LEY

Niettegenstaande de Hippokratesbrieven als een volwaardig deel van het *Corpus Hippocraticum* tot ons zijn gekomen, bestaat er zoals bekend niet de minste twijfel over dat zij, net zoals de meeste andere antieke brievenverzamelingen, apokrief zijn, d.w.z. dat ze zelfs niet „Hippokratisch” zijn, als we aan deze term de ruime betekenis geven van „stammend uit de medische scholen van de V^e en de IVe eeuw v.K.”¹.

Dit neemt niet weg dat volgens verscheidene moderne onderzoekers het centrale thema, nl. Hippokrates' ontmoeting met Demokritos, wel degelijk een historische achtergrond zou bezitten; sommigen zien in deze antieke traditie zonder meer een bevestiging van hun opvattingen omtrent een beïnvloeding van de „Hippokratische” geneeskunde door de filosoof van Abdera². Voor een dergelijk contact

1. Zie reeds E. Littré, *Œuvres Complètes d'Hippocrate*, t. I (1838), pp. 426-434; t. VII (1851), p. XVII-XLIX; t. IX (1861), pp. 308-309. Vgl. ook de uitvoerige noot van Diels in H. Diels - W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker* (voortaan geciteerd als: D-K), II³, pp. 225-226.

De Brieven werden het laatst uitgegeven door G. Putzger, *Hippocratis quae feruntur Epistulae*, Wiss. Beil. zum Jahresber. des kgl. Gymnasium in Wurzen, Ostern 1914. Daar deze uitgave onvolledig is en bovendien onvindbaar, blijft de lezer aangewezen op de oudere uitgaven van Littré, t. IX, pp. 308-429; F.Z. Ermerins, *Hippocratis et aliorum medicorum veterum reliquiae*, t. III (1864), en R. Hercher, *Epistolographi Graeci*, Paris 1871, pp. 289-318. We citeren derhalve wel naar blz. en lijn in Putzger, maar met de paragrafenverdeling van Hercher.

2. Zo o.m. Th. Gomperz, *Les Penseurs de la Grèce*, Paris 1908, t. I, pp. 333-334; W. Nestle, *Hippocratica* in *Hermes* 73 (1938), p. 36; J. Schumacher, *Antike Medizin*, Berlin 1963, pp. 154-155; en R. Philippson (zie vlgde noot), p. 322: «Vieles in den hippokratischen Schriften erinnert ja an den Abderiten». Over het probleem van een dergelijke Demokritische invloed in het *Corpus Hippocraticum* (gecit.: C.H.) zie ons doctoraal proefschrift *Demokritos en Hippokrates*, Gent 1968 (publicatie in voorbereiding).

tussen de arts en de filosoof vormen de *Brieven* de uitvoerigste antieke getuigenis. De laatste studie die, nu reeds 40 jaar geleden, speciaal aan deze verzameling in haar geheel gewijd werd ³, is op vele punten aanvechtbaar. Een nieuwe behandeling van deze teksten drong zich bijgevolg op.

Vooraleer de *Brieven* zelf aan een onderzoek te onderwerpen, lijkt het aangewezen eerst de belangrijkste andere getuigenissen van de Demokritos-Hippokratestraditie even door te nemen.

A. DE ANDERE GETUIGENISSEN

1. De oudste hiervan is de anekdote op naam van een zekere Athenodoros die door Diogenes Laertios aangehaald wordt in zijn Demokritoskapittel ⁴:

In het 8e boek van zijn *Περὶ ἰατρῶν* vertelt Athenodoros dat Demokritos bij het bezoek van Hippokrates melk liet halen en na haar bekeken te hebben verklaarde dat het de melk was van een geit met zwarte vacht, die éénmaal gejongd had; Hippokrates gaf hierop uiting aan zijn bewondering voor Demokritos' nauwkeurigheid. Bovendien begroette Demokritos het meisje dat Hippokrates vergezelde, de eerste dag met 'dag juffrouw!', de volgende dag echter met 'dag mevrouw!', en inderdaad was zij die nacht verleid.

Volgens Philippon gaat het om de Athenodoros bekend als de zoon van Sandon, een Stoïcijn uit de kring van Cicero. Nadere gegevens ontbreken, maar samen met Diogenes' andere citaten uit ditzelfde werk lijkt het bericht veeleer een typisch voorbeeld van het *Peri-*

3. R. Philippon, *Verfasser und Abfassungszeit der sogenannten Hippokratesbriefe in Rhein. Mus.* 17 (1928), pp. 293-328. Op meer beperkte schaal worden de *Brieven* behandeld bij I.F. Marcks, *Symbola Critica ad Epistolographos Graecos*, Diss. Bonn 1883, pp. 30-45 (zeer belangrijk); M. Pohlenz, *Zu den Hippokratischen Briefen in Hermes* 52 (1917), pp. 348-353; H. Diels, *Hippokratische Forschungen V in Hermes* 53 (1918), pp. 57-87, zie ook D-K, II, p. 225; R. Herzog, *Nikias und Xenophon von Kos in Histor. Ztschr.*, 125 (1922), p. 219 en p. 220 n. 1; H. Diller, *Die sogen. 2. Fassung des 19. Hippokratesbriefes in Quellen u. Stud. zur Gesch. der Naturwiss. und der Medicin*, III, 4 (1933), pp. 35-44; L. Edelstein, *Hippokrates in RE Suppl.* VI (1935), k. 1297-1305 (zeer belangrijk).

4. D.L., IX, 42 (= D-K, 68 A 1). De andere Athenodoroscitaten bij D.L.: III, 3 (Platoon te Athene choreeg met het geld van Dion); V, 36 (Theophrastos zoon van een volder); VI, 81 (Diogenes blonk steeds van de olie).

patetisch biografisch genre. Ook hier wordt immers gespeculeerd op « de sensatiezucht van het publiek door uit het privé-leven van grote figuren in de eerste plaats zogenaamde feiten mee te delen die tot de 'chronique scandaleuse' behoren »⁵. Het vermoeden van Zeller en Susemihl dat het hier om een Peripateticus gaat, een zekere Athenodoros van Rhodos (vermoedelijk einde van de IIe eeuw v.K.), lijkt ons daarom het meest aanvaardbare⁶.

De anekdote zelf is heel beknopt en is waarschijnlijk een fragment uit een groter verhaal. Kentekenend ervoor is de uitgesproken tweedegradsrol van Hippokrates.

Hij is immers het slachtoffer van deze komische situatie, vooral in het tweede deel. Alles wijst er daar op dat het meisje, waarvan uitdrukkelijk gezegd wordt dat ze Hippokrates vergezelde (*ἑπακολουθούσης*, part. pr.), door de arts die nacht misbruikt is en dat deze de volgende dag door Demokritos op een geestige en tevens verbluffende manier ontmaskerd wordt (geen *θαυμάσαι* dit keer!)⁷.

Zijn inferioriteit tegenover Demokritos blijkt echter vooral daaruit dat hij door Demokritos' krachttoeren op zijn eigen, *medisch* terrein verbluft wordt. Diens merkwaardige « analyse » van de melk is een parodie op de overdreven zorg die de Hippokratistische artsen aan de dag legden bij de aanwending van deze drank voor therapeutische doeleinden: de melk van het schaap, die van de geit, van de koe, de merrie en de ezelin, alle kregen zij verschillende therapeutische kwaliteiten toegewezen⁸; in bepaalde gevallen diende men zelfs de melk voor te schrijven van een *zwart* dier, daar men geloofde dat de

5. K. Praechter, *Die Philosophie des Altertums*, Berlin 1926, p. 14.

6. E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, III. 1 (Leipzig 1909), p. 652 n. 1; F. Susemihl, *Geschichte der Griechischen Lit. in der Alexandrinerzeit*, II (Leipzig 1892), p. 322 en n. 421 en 422; Philippson, *o.c.*, p. 322, en zijn art. *Athenodoros* in *RE Suppl.* V (1931), k. 47-55. Philippson steunde zich op zijn opvattingen over de wederontdekking van Demokritos' ethiek door de Midden-Stoa, *cfr.* Philippson, *Panaetiana in Rhein. Mus.* 78 (1929), pp. 337-360 (maar Demokritos' ethiek komt in de oorspronkelijke vorm van deze legende niet van pas, zie ook verder).

7. Vgl. daarmee de formule in de zgn. *Eed van Hippokrates*, § 6: *In alle huizen waar ik binnenga, zal ik binnengaan tot het nut van de lijdenden, me ver houdend van elk opzettelijk onrecht, vooral van seksuele handelingen op vrouwen en mannen, vrijen zowel als slaven.*

8. Zie Littré, t. X, *Table Alfabétique*, pp. 659-660: „*Lait considéré comme aliment ou remède*”; L.J. Bourgey, *Observation et Expérience chez les Médecins de la Collection Hippocratique*, Paris 1953, o.m. p. 51, p. 125 en p. 155 n. 2.

melk van zwartharige wezens gezonder was dan die van lichtharige! ⁹. Zijn tweede krachttoer alludeert waarschijnlijk op de zwangerschapsdiagnose en de extravagante methodes die hiervoor in het *Corpus* soms worden aangeprezen ¹⁰.

De held van het verhaal is dus ontgensprekelijk Demokritos, die door Hippokrates zelf om zijn bijzondere gaven als arts bewonderd wordt. Hiervoor kon men desnoods verwijzen naar de medische titels in het *Corpus Democriteum* ¹¹.

2. In de *Variae Historiae* van Aelianus (rond 200 nK) vinden we een beknopte noot over de omstandigheden van de ontmoeting ¹² :

Dat de Abderieten Demokritos 'de Filosofie' ¹³ noemden, Protagoras 'de Logos'. Maar Demokritos lachte ze allemaal uit en zei dat ze

9. Vgl. *C.H.*, *Nat. Mul.*, kap. 52 (VII, p. 394 Littré) : ἦν αἷμα ἐμέη (sc. ἡ γυνή) ἐκ τόκου... πιπίσκειν ὄνου γάλα ἐπὶ ἡμέρας πέντε · μετὰ δὲ ταῦτα μεταπίσκειν βοῶς μελαίνας. *Arist.*, *Hist. Anim.*, 523 a 9 : τῶν δὲ γυναικῶν τὸ πελώτερον γάλα βέλτιον τοῦ λευκοῦ τοῖς τιτθευομένοις · καὶ αἱ μέλαινα τῶν λευκῶν ὑγιεινότερον ἔχουσιν (voor de kleur van de ogen gold een zelfde vooroordeel).

Voor zulke „esprit préscientifique”, zie R. Joly, *Le Niveau de la Science Hippocratique*, Paris 1966, pp. 36-40 (het hoger vermelde recept brengt Joly, *o.c.*, pp. 37-38, o.i. ten onrechte in verband met de donkere kleur van de lever, die schuld heeft aan de ziekte).

10. *Cfr. C.H.*, *Steril.*, 215-216 (VIII, p. 416 Littré); *Nat. Mul.*, 99 (VII, p. 417 L.); *Aphor.*, V, 41.

11. Vgl. D.L., IX, 46-49 (= D-K, 68 A 33), onder de *Technika* : XII. 1. πρόγνωσις (vgl. *C.H.* προγνωστικόν), 2. περὶ διαίτης ἢ διαιτητικόν (vgl. *C.H.* π. διαίτης), 3. ἰητρικὴ γνώμη, 4. αἰτίαι περὶ ἀκαιριῶν καὶ ἐπικαιριῶν (voor de grote rol in de Hippokratische geneeskunde van de *καιρός* zie Bourgey, *o.c.*, pp. 68-69); onder de *Hypomnemata* : 7. περὶ πυρετοῦ καὶ τῶν ἀπὸ νόσου βησσόντων. Buiten de kataloog spreekt een minder betrouwbare traditie nog van werken over elephantiasis, hoofdpijn, oogontsteking, enz., zie D-K, 68 B 300. 10 en 11, vgl. Schumacher, *Antike Medizin*, p. 144 n. 6.

12. Ook Philoon, *De provid.*, II, 13, p. 52 Aucher (= D-K, 68 A 14), alludeert op de ontmoeting tussen Demokritos en Hippokrates : wogens de verwaerden van zijn vaderlijk erfdeel zou Demokritos, in gevolge een toentertijd te Abdera uitgevaardigde wet, de begraving in vaderlandse grond ontzegd zijn, *indien men geen medelijden gekregen had door de goedgunstigheid die Hippokrates van Kos hem betoonde; zij wedijverden immers onderling in wijsheid.*

Dit zou eventueel een vervolg kunnen zijn op de ontmoeting. Maar aangezien Philoon hierna ook de talenten vermeldt, die Demokritos voor de lektuur van zijn *Méyas διάκοσμος* zou ontvangen hebben, en Demokritos volgens Antisthenes daàrdoor aan de toepassing van voormelde wet ontsnapte (zie D.L., IX, 39), gaat het hier waarschijnlijk om een persoonlijke combinatie door Philoon van dit verhaal met dat over het bezoek van Hippokrates; zo althans Philippson, *Rhein. Mus.* 77, pp. 320-321, die tevens vermoedt dat Philoon dit laatste element uit de *Brieven* heeft geput.

13. Vgl. Clem., *Strom.*, VI, 32 (= D-K, 68 A 18) : Δημόκριτος δὲ ἐκ τῆς τῶν μεταρῶν παρατηρήσεως πολλὰ προλέγων Σοφία ἐπωνομάσθη. D.L., IX, 50 (= D-K, 80 A 1) : διήκουσε δ' ὁ Πρωταγόρας Δημοκρίτου (ἐκαλεῖτό τε Σοφία, ὡς φησι Φαβωρίνος ἐν Παντοδαπῇ ἱστορίᾳ [„nämlich Demokrit” D-K]).

gek waren; vandaar dat de burgers hem ook 'de Lacher' noemden¹⁴. Dezelfde zegslieden melden dat Hippokrates betreffende¹⁵ zijn eerste ontmoeting over Demokritos de indruk opdeed als was hij gek; maar dat toen hun omgang toenam hij de man in buitengewone mate ging bewonderen. Ze beweren dat Hippokrates dan, ofschoon hij een Doriër was, terwille van Demokritos zijn werken in het Ionisch heeft geschreven¹⁶.

We vinden hier vier elementen van de traditie bijeen in een notedop: de lachende Demokritos, de Abderieten, die door Demokritos aan hun spreekwoordelijke reputatie geraken¹⁷, de vermeende waanzin van Demokritos zelf en het bezoek van Hippokrates.

Van de eerste twee vonden we in de Athenodorostekst geen spoor, maar niets belet dat in het volledige verhaal ze toen reeds hun traditionele rol speelden. Dit geldt alleszins voor de vermeende waanzin

14. Vgl. *Suda*, s.v. Δημόκριτος (= D-K, 68 A 2): ἐπεκλήθη δὲ Σοφία ὁ Δημόκριτος καὶ Γελασίως δὲ διὰ τὸ γελᾶν πρὸς τὸ κενόσπουδον τῶν ἀνθρώπων. De Demokriteïos γέλωσ was bekend aan Lucilius, cfr. Horat., *Ep.*, II, 1, 194.

15. περὶ τὴν πρώτην ἔντευξιν ὑπὲρ τοῦ Δ. : περὶ + akk. hier niet als tijdsaanduiding (betekent „rond”, i.e. zowel ervoor als erna), maar eerder ter vervanging van de normale konstruktie met de gen., zie E. Mayser, *Grammatik der griechischen Papyri*, II.2 (Berlin 1933), p. 456; ὑπὲρ τοῦ anderzijds vervangt waarschijnlijk περὶ τοῦ na het voorgaande περὶ. Vb. voor zulke verwisseling bij Aelianus bij W. Schmid, *Der Atticismus*, III.7 (Stuttgart 1893), p. 290.

16. Ael., *V.H.*, IV, 20 § 2 (II, p. 69. 22-31 Hercher), niet opgenomen in D-K (§ 1 w61, 68 A 16): ὅτι οἱ Ἀβδηρίται ἐκάλουν τὸν Δημόκριτον Φιλοσοφίαν τὸν δὲ Πρωταγόραν Λόγον. Κατεγέλα δὲ πάντων ὁ Δημόκριτος καὶ ἔλεγεν αὐτοὺς μαίνεσθαι · ὅθεν καὶ Γελασίωιν αὐτὸν ἐκάλουν οἱ πολῖται. Λέγουσι δὲ οἱ αὐτοὶ τὸν Ἰπποκράτην περὶ τὴν πρώτην ἔντευξιν ὑπὲρ τοῦ Δημοκρίτου δόξαν λαβεῖν ὡς μαινομένου · προΐουσης δὲ αὐτοῖς τῆς συνουσίας ἐς ὑπερβολὴν θαυμάσαι τὸν ἄνδρα. Λέγουσι δὲ Δωριέα ὄντα τὸν Ἰπποκράτην ἀλλ' οὖν τὴν τοῦ Δημοκρίτου χάριν τῇ Ἰάδι φωνῇ συγγράφαι τὰ συγγράμματα. Ook hier gaat het slechts om een uit-treksel uit het oorspronkelijk werk van Aelianus, zoals blijkt uit het inleidende ὅτι, zie Schmid-Stählin, II.2, p. 1.

17. Volgens sommige onderzoekers zou Demokritos hier met de gehele mensheid lachen, zo K.F. Hermann, *Versuch einer urkundlichen Geschichte von Abdera in Ges. Abh. und Beitr. z. Classischen Litt. und Alterthumskunde*, Göttingen 1849, p. 105, en K. Kraft, *Die Abderitenfabel*, Diss. Giessen 1924, p. 77, die na αὐτοὺς „nämlich πάντας” schrijft. Aangezien πάντων en αὐτοὺς tussen zinnen staan waarvan de Abderieten telkens het onderwerp vormen, lijkt ons dit onmogelijk.

Cfr. R. Hirzel, *Demokrits Schrift περὶ φύσεως* in *Hermes* 14 (1879), p. 401, die de aanleiding voor het ontstaan van het gezegde in het werk van Demokritos zoekt; U. von Wilamowitz-Moellendorf, *Sappho und Simonides*, Berlin 1913, p. 256 n. 1: „Die Abderitenfabel ist durch den Gegensatz zu dem weisen Demokrit entstanden; wäre er auch aus Kyzikos oder sonst woher gewesen, immer würde seine Heimat dem lachenden Philosophen der Stoff zu seinem Gelächter gegeben haben”. Vgl. ook D-K, II, p. 88 n.: „Vielleicht gab eine Bemerkung Demokrits selbst dazu den Anlass”.

van Demokritos : diens krachttoeren aldaar laten zich immers het gemakkelijkst begrijpen als een poging om Hippokrates te overtuigen van zijn helderheid van geest. Dit zou trouwens ook de aanwezigheid verklaren, tot tweemaal toe, van het meisje. Zij vormde geenszins het normale gezelschap voor een man om op vriendenbezoek te gaan, toch niet onder geleerden. Haar functie in het verhaal was klaarblijkelijk om Hippokrates bij te staan bij het verzorgen van de zieken (ook bij de Antieken is de vrouw, als van nature, de taak van ziekenverzorgster te beurt gevallen). De enige ziekte, waar we voor Demokritos in verband met Hippokrates van weten, is zijn vermeende *μανία*, d.w.z. zijn voortdurend lachen.

In Hippokrates' verhouding tot Demokritos sluit de Aelianustekst zich volledig aan bij die van Athenodoros : na eerst geloofd te hebben in de waanzin van Demokritos (wat niet pleitte voor zijn eigen scherpzinnigheid), moet hij diens grootheid tenslotte erkennen. Met de gefantaseerde verklaring voor het dialect van het *Corpus Hippocraticum* kan de uitdrukking *συνουσία*, die voor hun omgang gebruikt wordt, het best begrepen worden in de technische betekenis van „samenzijn van meester en leerling”.

3. Dat Demokritos Hippokrates' leermeester was, vinden we tenslotte uitdrukkelijk vermeld bij Celsus (een getuigenis dus uit de tijd van Tiberius)¹⁸ en in de Hippokratesbiografie van Soranos (begin IIe eeuw nK)¹⁹.

Opvallend is dat deze medische traditie zich zeer gereserveerd toont tegenover dit gegeven : zowel Celsus als Soranos hebben het overgenomen van „sommigen” (*quidam/τινές*). Dit zou kunnen wijzen op een niet-medische bron. Zulke ondergeschiktheid van Hippokrates past immers niet in het Hippokratesbeeld van deze medische traditie²⁰.

18. Celsus, *De medic. prohoem.*, § 8 (CML, I, p. 18.11 Marx) : ...et Democritum. Huius autem, ut quidam crediderunt, discipulus Hippocrates Couus.

19. *Vita Hippocratis secundum Soranum*, § 2 (CMG, IV, p. 175 Ilberg). Μαθητῆς δὲ γέγονεν Ἡρακλείδα τοῦ πατρὸς, εἶτα Ἡροδίκου, κατὰ δὲ τινῶν καὶ Γοργίου τοῦ Λεοντίνου ῥήτορος, φιλοσόφου δὲ Δημοκρίτου Ἀβδηρίτου. Vgl. *Suda*, s.v. Ἱπποκράτης (= D-K, 68 A 10) : ... καὶ Γοργίου τοῦ Λεοντίνου ῥήτορος καὶ φιλοσόφου, ὡς δὲ τινῶν, Δημοκρίτου τοῦ Ἀβδηρίτου· ἐπιβαλεῖν γὰρ αὐτὸν νέῳ πρεσβύτῃ. (in zijn uitgave van 1853 stelt Bernhardy νέον πρεσβύτη voor; Diels, D-K, II, p. 86 n., las αὐτῷ νέον πρεσβύτη. Vgl. D-K, 68 B 5 : νέος κατὰ πρεσβύτην Ἀναξαγόραν, sc. Δημόκριτος, volgens Nestle, *Hermes* 73, p. 37 n. 3, het model van de *Suda*). Zie ook Tzetzes, *Chiliad.*, VII, v. 959.

20. Vgl. L. Edelstein, *Περὶ ἀέρων und die Sammlung der hippokratischen Schriften*, Berlin 1931, p. 128 : „In dem Geschichtsbild des Celsus zeigt sich also... eine ganz neue

Van de sterke binding tussen Hippokrates en Demokritos getuigt nog in Soranos' biografie, dat Hippokrates dezelfde geboortedatum als Demokritos toegewezen krijgt (460) en, uitdrukkelijk, dezelfde sterfdatum met, op één na, precies dezelfde varianten omtrent zijn ouderdom ²¹.

Soranos heeft het ook over Hippokrates' reis naar Abdera en de waanzin van Demokritos ²². Deze gegevens haalde hij echter uit de *Brieven* (die hij voor authentieke documenten hield), wat bewezen wordt door de erop volgende verwijzing naar de 5^e *Brief* ²³. Doch hiermede zijn we dan teruggekeerd bij de Brievenverzameling.

B. KARAKTER EN INHOUD VAN DE VERZAMELING

Zoals ze ons is overgeleverd bestaat deze verzameling uit 27 « stukken », waaronder ook enkele niet-epistolaire dekretten, redevoeringen en traktaten. Van de gewone apokriefe verzamelingen onderscheidt ze zich door de eenheid van handeling in haar twee voornaamste delen; onder soortgelijke, meer samenhangende kollekties, anderzijds, neemt ze een bijzondere plaats in doordat ze niet enkel bestaat uit brieven afkomstig van één persoon (*in casu* van Hippokrates) ²⁴,

Vorstellung von Hippokrates und von seiner Bedeutung für die Entwicklung der Medizin. Hippokrates ist jetzt der Archeget der Medizin, der grösste Arzt, der er für die früheren Jahrhunderte nach den erhaltenen Zeugnissen nicht gewesen war".

21. § 11 : ἐτελεύτα παρὰ Λαρισσαίοις, ὅτε καὶ Δημόκριτος φέρεται τελευτήσας, καὶ οἱ μὲν ἐνεθήκοντα ἐτών, οἱ δὲ ὀγδοήκοντα πέντε φασίν, ἄλλοι ἑκατὸν τεσσάρων, τινὲς ἑκατὸν ἑνέα. Vgl. F. Jacoby, *Apollodors Chronik*, Berlin 1902, pp. 295-298, die geen van de cijfers voor Hippokrates als authentiek beschouwt.

22. § 6 : παρεκλήθη δὲ ὑπὸ Ἀβδηριτῶν πρὸς αὐτοὺς ἀπελθεῖν καὶ Δημόκριτον μὲν ὡς ἐν μανίᾳ θεραπεῦσαι, ῥύσασθαι δὲ λοιμοῦ τὴν πόλιν ὅλην. Hermann, *o.c.*, p. 105 en n. 26, meende ten onrechte dat het laatste gedeelte van deze zin een afzonderlijke aanduiding bevatte over een plaag die Abdera eens zou geteisterd hebben en die dan de ware reden zou uitgemaakt hebben van Hippokrates' komst. Een aandachtige lektuur van de *Brieven* en vooral van *Brief X* toont onmiskenbaar dat het hier enkel om een allusie gaat op de overdreven wijze waarop de Abderieten de „ziekte" van Demokritos als een „nationale ramp" voorstellen, *cfr.* X, §§ 4-7, XIII, § 2, en XIV, § 2, p. 9.16 P. : βούλομαι γὰρ νοσέουσιν ἰῆσασθαι πόλιν διὰ νοσέοντα ἓνα Δημόκριτον.

23. *Cfr.* § 8. Ook gegevens uit het *Dogma*, het *Presbeutikos* en het *Epidomios* worden als historisch feitenmateriaal bij elkaar geplaatst, *cfr.* §§ 7-10 en de parallelplaatsen bij Ilberg.

24. Wat bv. het geval is bij de Themistokles- en Chioonbrieven.

zelfs niet uitsluitend uit brieven waarvan Hippokrates ofwel de schrijver ofwel de geadresseerde is ²⁵.

Mede door het feit dat er zulke „officiële” stukken in zijn opgenomen als de korrespondentie van de Koning van Perzië, een dekreet van de Koërs en een van de Atheners ²⁶, mogen we hier vooropstellen dat het wel degelijk de bedoeling was om een *vervalsing* te plegen waarvan men de historische geloofwaardigheid zo groot mogelijk wou maken. Ofschoon apokrief mag derhalve aan deze dokumenten, wat de erin verstrekte gegevens betreft, niet dadelijk elk „historische” karakter ontzegd worden. Wou de vervalser de „waar-schijnlijkheid” geen geweld aandoen, dan was hij verplicht de toendertijd bestaande overlevering zoveel mogelijk te eerbiedigen en kon hij zijn fantasie enkel de vrije loop laten voor details of voor nuances in de beklemtoning ²⁷.

Ten einde het inzicht in het nu volgend onderzoek zoveel mogelijk te vergemakkelijken, zullen we hier eerst een beknopt overzicht geven van de inhoud van de *Brieven*.

In haar overgeleverde staat kan de verzameling in 4 groepen verdeeld worden ²⁸ :

Groep A bevat de *Brieven I-IX* en handelt over een pestepidemie in Perzië. Deze korrespondentie is voor het Demokritosthema slechts van indirect belang. Zij heeft van de filologen vooral aandacht ge-

25. Zo in de Brutusbrieven (maar zie het „woord vooraf” van Mithridates, pp. 117-178 Hercher : de antwoorden aan Brutus zijn er door de koning zelf, als *γύμνασμα*, bijgevoegd).

Voor deze apokriefe verzamelingen, zie J. Sykutris, *Epistolographie* in *RE Suppl. V* (1931), k. 210-216. Hij groepeerde deze meer samenhangende verzamelingen onder „*der Briefroman*”, k. 213-214, ofschoon hij erkent dat de Ouden dit literair genre eigenlijk niet kenden.

26. *Cfr.* Sykutris, *o.c.*, k. 208 : „Wörtliche Mitteilung von Aktenstücken hat einen besonderen Grund... besonders die Fälscher pflegen es vorzutäuschen”.

27. *Ibid.*, k. 214 : „Er ist ausschliesslich historisch (*sc.* der Briefroman)...; daher stehen beim antiken Autor Personen und Handlungen fest, nur in Einzelheiten behält er sich freie Hand”.

28. Zie ook Mareks, *Symbola ad Epist. Graecos*, p. 30; Philippson, *Rhein. Mus.* 77, p. 295. Bij zijn overzicht van de *Brieven* heeft Gossen, *Hippokrates* in *RE* 8 (1913), k.1846, blijkbaar meer op zijn fantasie een beroep gedaan dan op een lektuur van de tekst, *cfr.* lijn 45 : „Im 18. teilt Demokrit dem Hippokrates mit, dass er an Wahnsinn leide...; der 20. und 21. sind ebenfalls Antwortschreiben des Hippokrates an Demokrit, dem er empfiehlt Nieswurz einzunehmen”.

kregen wegens de papyrusfragmenten die ervan gevonden zijn (de oudste uit de tijd van Augustus of Tiberius²⁹) waardoor, althans voor dit deel, verschillende redakties aan het licht gekomen zijn³⁰. Het gaat om de volgende stukken (we vermelden het aantal lijnen volgens de uitgave van Putzger):

- I. *Βασιλεὺς βασιλέων μέγας Ἀρταξέρξης Παίτω χαίρειν*. Door de pestepidemie is Artaxerxes I ten einde raad (8 lijnen).
- II. *Παίτος βασιλεῖ βασιλέων τῷ μεγάλῳ δεσπότη Ἀρταξέρξῃ χαίρειν*. Paitos raadt hem aan, om de goddelijke Hippokrates te zenden (19 l.).
- III. *Βασιλεὺς βασιλέων μέγας Ἀρταξέρξης Ὑσάνῃ Ἑλλησπόντου ὑπάρχῳ χαίρειν*. Bevel aan de stadhouder van de Hellespont om Hippokrates met goud en andere beloften naar Perzië te lokken (5 l.).
- IV. *Ὑσάνης Ἱπποκράτει ἡτηρῶ ἀπὸ Ἀσκληπιοῦ γεγονότι χαίρειν*. Uitnodiging aan Hippokrates (4 l.).
- V. *Ἱπποκράτης ἡτηρὸς Ὑσάνῃ Ἑλλησπόντου ὑπάρχῳ χαίρειν*. Weigering om de vijanden van de Grieken te helpen (4 l.).
- VI. *Ἱπποκράτης Δημητρίῳ ὑγιαίνειν*. Hippokrates verklaart de wijsheid boven het goud te verkiezen (2 l.).
- VII. *Βασιλεῖ βασιλέων τῷ ἐμῷ μεγάλῳ δεσπότη Ἀρταξέρξῃ Ὑσάνης Ἑλλησπόντου ὑπαρχος χαίρειν*. Hystanes maakt het geschreven antwoord van Hippokrates over aan Artaxerxes (4 l.).
- VIII. *“Βασιλεὺς βασιλέων μέγας Ἀρταξέρξης Κώοις τάδε λέγει...”*. Artaxerxes beveelt de Koërs Hippokrates aan zijn gezanten uit te leveren; zoniet zal hun stad verwoest worden (4 l.).
- IX. *Ἀπόκρισις Κώων* : ἔδοξε τῷ δάμῳ... Weigering van de Koërs (7 l.).

Groep B. Omvat de *Brieven X-XVII* en handelt over de vermeende waanzin van Demokritos.

- X. *Ἀβδηριτῶν ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος Ἱπποκράτει χαίρειν*. In pathetische bewoordingen smeken de Abderieten Hippokrates dat hij Demokritos zou komen genezen van de waanzin (35 l.).
- XI. *Ἱπποκράτης Ἀβδηριτῶν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ χαίρειν*. Positief antwoord van Hippokrates; beledigd wijst hij echter alle beloofde geldelijke vergoedingen van de hand (31 l.).
- XII. *Ἱπποκράτης Φιλοποίμειν χαίρειν*. Hippokrates antwoordt ook positief op het aanbod van zijn vriend (dat hem samen met het verzoek van de Abderieten

29. *Cfr. Oxyrhynchus Papyri*, IX, n° 1184, een papyrusfragment dat, volgens A.S. Hunt, p. 195, dateert van Tiberius, „if not of Augustus”. In tegenstelling met vroegere „jonge” dateringen (Pohlenz : Augustus; Herzog : na 23 nK; Diels : Tiberius-Nero), meent Philippon, *o.c.*, p. 308, volgens wie de auteur geen Hippokratiker uit Kos is (zo Herzog), maar een rhetor van de Aziatische richting uit de omgeving van Cicero, dat de eerste redactie ervan nog vóór 44 vK kan geschreven zijn. Ook Edelstein, *RE Suppl.* VI, k. 1305, spreekt zich uit voor een datering voor het begin van onze tijdrekening (zelfs tussen 130 en 80 vK).

30. *Cfr. Pohlenz, Hermes 52; Philippon, o.c.*, pp. 294-295; Edelstein, *o.c.*, k. 1303-1304.

- overhandigd was), om tijdens zijn verblijf in Abdera bij hem zijn intrek te nemen. Hij spreekt nochtans zijn twijfel uit aangaande de „ziekte” van Demokritos (25 l.).
- XIII. *Ἱπποκράτης Διονυσίῳ χαίρειν.* Verzoek om hem, tijdens zijn afwezigheid, op Kos te vervangen. Wat Demokritos' waanzin betreft, vermoedt hij dat het veeleer om de gewone wereldvreemdheid van de Wijze zal blijken te gaan.
- XIV. *Ἱπποκράτης Δαμαγίτῳ χαίρειν.* Hippokrates bestelt dringend een schip voor de overtocht naar Abdera. Hij neemt zich voor om Demokritos zijn spot met het ongeluk van de mensen streng te verwijten (20 l.).
- XV. *Ἱπποκράτης Φιλοποίμηνι χαίρειν.* Een droom, waarin Asklepios zelf hem verschijnt, bevestigt Hippokrates dat Demokritos helemaal geen arts nodig heeft (24 l.).
- XVI. *Ἱπποκράτης Κρατεύῳ χαίρειν.* Om op alles voorbereid te zijn bestelt Hippokrates toch het nodige nieskruid (35 l.).
- XVII. *Ἱπποκράτης Δαμαγίτῳ χαίρειν.* Hippokrates beschrijft hierin zijn indrukken tijdens zijn bezoek aan Abdera. In een uitvoerige diatribe over de dwaasheid van deze wereld heeft Demokritos hem van zijn wijsheid overtuigd. Dat hij niet gek was, had hij dadelijk gezien.

Groep C. Omvat de *Brieven XVIII-XXIV* en bestaat voor het grootste deel uit de korrespondentie tussen Demokritos en Hippokrates.

- XVIII. *Δημόκριτος Ἱπποκράτει εὖ πράττειν.* Demokritos verwijt Hippokrates dat hij hem het gevaarlijke nieskruid heeft willen toedienen (18 l.).
- XIX. *Ὁ περὶ μανίης λόγος.* (Fragmentarisch) traktaat over de waanzin, als bijlage bij de vorige brief (21 l.).
- XX. *Ἱπποκράτης Δημοκρίτῳ εὖ πράττειν.* Verontschuldigen van Hippokrates met de bede om hem regelmatig werken op te sturen (14 l.).
- XXI. *Περὶ ἔλλεβορισμοῦ Ἱπποκράτης Δημοκρίτῳ.* Traktaat over het nieskruid, als bijlage bij de vorige brief (30 l.).
- XXII. *Ἱπποκράτους πρὸς τὸν υἱὸν Θεσσαλόν.* Over het nut van de wiskunde voor de geneesheer (12 l.).
- XXIII. *Δημόκριτος Ἱπποκράτει περὶ φύσεως ἀνθρώπου.* Na de beklemtoning van het grote nut, ook voor de leek, van de beheersing van de principes van de geneeskunde, volgt een beschrijving van het menselijk lichaam (37 l.).
- XXIV. *Ἱπποκράτους ὑγιεινὸν πρὸς Δημήτριον βασιλῆα. Ἱπποκράτης Κῶος βασιλεῖ Δημητρίῳ χαίρειν.* Wat een leek moet weten om ziektes te vermijden (21 l.).

Groep D. Omvat de stukken XXV-XXVII, nl. een dekreet en twee redevoeringen. Is niet opgenomen in de uitgave van Putzger.

- XXV. *Δόγμα Ἀθηναίων.* Eredekreet van de Atheners om Hippokrates te belonen voor de grote diensten die hij aan de stad heeft bewezen.
- XXVI. *Ἐπιβώμιος.* „Rede bij het altaar”, smeekbede van de gevluchte Hippokrates tot de Thessaliërs, om hem en zijn geslacht te beschermen tegen de Atheners.

XXVII. *Πρεσβευτικός Θεσσαλοῦ Ἰπποκράτους υἱοῦ*. Gezantschapsrede tot de Atheners betreffende het geschil tussen Athene en Kos.

Wat de samenhang tussen deze vier groepen betreft, geeft een eerste, oppervlakkige indruk :

- dat enkel B en C door eenheid van handeling verbonden zijn ;
- dat A en B niet enkel door de stof, maar ook door de vorm onderling sterk verschillen : A bestaat uit korte, ambtelijke stukjes, waarin veelmeer *over* dan door of aan Hippokrates geschreven wordt ; in B daarentegen gaat het om lange, beschouwende brieven, die, de eerste uitgezonderd, alle door Hippokrates zelf geschreven zijn ;
- dat D geen brieven bevat en dus aan de eigenlijke verzameling totaal vreemd schijnt ³¹.

Bij een nader onderzoek, nochtans, houdt deze eerste indruk geen stand : in een brief van B wordt uitdrukkelijk op A gezinspeeld, bij zover dat voor deze twee groepen aan de eenheid van auteur niet getwijfeld kan worden ³². Maar ook een stuk uit D, het *Dogma*, alludeert op dezelfde gebeurtenis. Daarentegen bestaan er tussen B en C zulke verschillen dat de eenheid van auteur, die door Philipponson verdedigd werd, ons inziens dient verworpen te worden.

C. DE TEGENSTELLING TUSSEN I-XVII EN XVIII-XXI

De groep B verhaalt ons dus de aanleiding en de voorbereiding van de ontmoeting alsmede de ontmoeting zelf, terwijl groep C brieven bevat die nà de kennismaking geschreven werden.

De 4 traditionele elementen van het verhaal komen in de twee groepen voor. Volgens Philipponson had de auteur de meeste ervan

31. Daarom blijkbaar heeft Putzger ze niet opgenomen (wat alleszins voor het *Dogma* een ernstige tekortkoming is, zie verder).

32. *Cfr.* X, § 8, p. 7. 4 P. : *Ἰώμην δ' ἂν τὸν ἐκείσε λοιμὸν, ἀλλ' ἀπρηνησάμην ἐχθρὴν Ἑλλάδι χώρην ἐλευθερώσαι κακῆς νοῦσου καὶ γὰρ ἐπ' ἐμοὶ κατεναυμάχουν τοὺς βαρβάρους*. Voor dit patriottisch Hippokratesbeeld, tegenover het heroïserend, zie Edelstein, *o.c.*, k. 1303.

De eenheid van auteur werd reeds verdedigd door Marcks, *o.c.*, pp. 30-33; Herzog, *Nikias u. Xenoph.*, p. 220 n. 1; Diels, *Hermes* 53, p. 84; en Philipponson, *o.c.*, pp. 295-296, die het eerst op de verwijzing in XI de aandacht heeft getrokken, en tussen de twee groepen bovendien nog „eine künstlerische Beziehung” erkent, nl. „die Ablehnung dort dient der Bereitwilligkeit hier als Folie, um die hohe Gesinnung des Koers zu kennzeichnen”.

overgenomen uit een reeds bestaande overlevering, nl. de gekke Abderieten (volkomen ten onrechte meende hij dit gezegde te kunnen terugvoeren tot het *Corpus Hippocraticum*), de lachende Demokritos en het bezoek van Hippokrates. Daarentegen zou het een eigen vinding van de auteur zijn om de gekke Abderieten Hippokrates te laten ontbieden voor Demokritos³³. Men kan zich evenwel de vraag stellen of het wel waarschijnlijk is dat de vervalser precies in het centrale punt van het verhaal kan geïnnoveerd hebben; zoals gezegd hebben we trouwens redenen om aan te nemen dat Demokritos' vermeende waanzin reeds in het verhaal van Athenodoros een rol speelde.

Wat ons echter vooral betwistbaar lijkt in Philippson's interpretatie, is zijn veralgemening als zou Hippokrates in de *Brieven* net zoals bij Athenodoros enkel ten tonele gevoerd worden om Demokritos' superioriteit beter te beklemtonen³⁴. Het is immers vooral op dit punt dat zich een fundamentele tegenstrijdigheid manifesteert tussen de groepen I-XVII en XVIII-XXI.

1. In A en B staan we nl. in volle Hippokrateslegende³⁵: Paitos heeft het in zijn brief over „de goddelijke Hippokrates”, die, langs vaderszijde afstammeling van Asklepios en langs moederszijde van Herakles, door de wereld trekt om land en zee te zuiveren van monsterachtige ziekten, Asklepios' heelmiddelen rondstrooiend zoals Triptolemos de kiemen van Demeter; hij is „de vader van de gezondheid, de redder, degene die de pijnen verlicht, kortom de aanvoerder van de goddelijke wetenschap”³⁶. De Abderieten, anderzijds, smeken hem te komen als „een alombewonderd man, niet als een gewone geneesheer, maar als de grondvester van gans Ionië, die een heiliger

33. Philippson, *o.c.*, pp. 310-328.

34. *Ibid.*, p. 322, en *RE Suppl.* V, k. 54. 17.

35. Over deze legende en de ontwikkeling van het Hippokratesbeeld, zie Edelstein, *Περὶ ἀέρων*, pp. 123-129, en *RE Suppl.* VI, k. 1297-1305. Vgl. ook Bourgey, *o.c.*, p. 104 n. 1. Hoe levend deze legende ook nu nog is, word aangeklaagd door Joly, *o.c.*, pp. 1-30.

36. II, § 5, p. 2.8 P.: οὗτος γὰρ ἐπίσταται οὐχ ἓνα τρόπον τῆς ἰήσεως τοῦ πάθους, οὗτος πατὴρ ὑγείας, οὗτος σωτήρ, οὗτος ἀκεσώδυνος, οὗτος ἀπλῶς ἡγεμῶν τῆς θεοπροποῦς ἐπιστήμης. Vgl. ook p. 1. 16 P.: οὗτος θεία φύσει κέχρηται καὶ ἐκ μικρῶν καὶ ἰδιωτικῶν εἰς μεγάλα καὶ τεχνικὰ προήγαγε τὴν ἱητρικὴν.

Edelstein, *o.c.*, k. 1303, meent in de *Brieven* I-IX nog de twee lagen van de legende te onderscheiden, nl. de heroïserende, die de jongste is, in I-II, en de politieke in III-IX. Toch sluit III direkt aan bij II, *cfr.* Littré, VII, p. XLVII.

muur rond ons zal optrekken"; ze roepen hem uit tot hun „wetgever, rechter, heerser en redder" 37.

Deze Hippokrates toont zich opvallend terughoudend tegenover de bewering van de Abderieten dat Demokritos waanzinnig is geworden. Reeds in zijn antwoord laat hij doorschemeren dat ze zich wel eens zouden kunnen vergissen 38, terwijl hij tegenover zijn andere korrespondenten openlijk het vermoeden uitspreekt dat Demokritos, verre van gek te zijn, zulk een graad van wijsheid bereikt heeft dat de Abderieten hem met hun klein verstand en hun materialistische levenshouding niet meer kunnen volgen 39. Dit vermoeden wordt zekerheid wanneer de god Asklepios hem in een droom komt bevestigen dat Demokritos geen arts nodig heeft 40. Dat hij desondanks toch opdracht geeft om voor de nodige kruiden te zorgen pleit enkel voor zijn voorzichtigheid 41.

Wanneer hij dan eindelijk bij Demokritos komt, ziet hij dadelijk dat hij gelijk had 42. Hij verbergt hem de officiële reden van komst 43

37. X, § 5, p. 5. 13 P.: ἰθὶ θεραπεύσων, ἀνδρῶν φέριστε, ἀνδρὰ ἀρίθλον, οὐκ ἰατρός, ἀλλὰ κριστης ἐὼν ὅλης τῆς Ἰωνίης, περιβάλλων ἡμῖν ἱερώτερον τείχος... Αὐτὸς νομοθέτης, αὐτὸς δικαστής, αὐτὸς ἄρχων, αὐτὸς σωτήρ καὶ τούτων τεχνίτης ἀφίξει.

38. XI, § 4, p. 6. 13 P.: ... νοσέοντα Δημόκριτον ἰήσασθαι, εἴπερ δὴ καὶ τοῦτο νοῦσός ἐστιν, ἀλλὰ μὴ ἀπάτη συσκιάζεσθε, ὅπερ εὐχομαι.

39. Vgl. bv. XIII, § 2, p. 8. 19 P.: ἐγὼ δὲ οἶμαι οὐδὲ νοῦσον αὐτῷ εἶναι, ἀλλ' ἀμετρίην παιδείης, οὐκ οὐσάν γε τῷ ὄντι ἀμετρίην, ἀλλὰ νομιζομένην τοῖς ἰδιώτησιν, ἐπεὶ οὐδέποτε βλαβερὸν τὸ ἀρετῆς ἀμετρον. Δόξα δὲ νοῦσου γίνεται τὸ ὑπερβάλλον διὰ τὴν τῶν κρινόντων ἀπαιδεύσιν· δοκιμάζει δ' ἕκαστος ἐξ ὧν αὐτὸς οὐκ ἔχει, τὸ ἐν ἄλλῳ πλεονάζον περισσεύειν. Vgl. ook XII, § 1 en 4; XIV, § 3. Dit belet niet dat hij van plan is om Demokritos eens flink de les te spellen omdat hij lacht met het ongeluk van de mensen, cfr. XIV, §§ 5-7.

40. XV, met, § 7, p. 11. 4 P., zijn konklusie: ἐγὼ μὲν οὖν ἀναστὰς ὑπεκρινάμενη ἑμαυτῷ τοῦναρ, ὅτι οὐ δέοιτο ἰητροῦ Δημόκριτος, ὅπου γὰρ αὐτὸς ὁ θεραπεύων θεὸς ἀπέστη ὡς οὐκ ἔχων ὕλην θεραπείης... ταῦτα πιστεύω ἀληθῆ εἶναι, Φιλοποίμην, καὶ ἔστι. Vgl. Edelstein, o.c., k. 1299. 35.: „Als Weisen schildern den Hippokrates dann schliesslich die Briefe die von seinem Besuch bei Demokrit erzählen. *Er glaubt nicht an die Krankheit des Demokrit*, aber er geht zu ihn, um seine Ansicht vom Leben zu bekämpfen" (onze italiëken); en k. 1304.26: „So nimmt Hippokrates zuerst auch an, Demokrit sei gesund, er will nur hinfahren, um sein Urteil bestätigt zu sehen und den Abderiten zu helfen, die ihn darum bitten. Er sieht in der Krankheit des Demokrit nichts anderes als die gewöhnliche Haltung des Genies".

41. Cfr. XVI, § 3, p. 11. 16 P.: μὴ χρῆσαιμεθα μέντοι τοῖς φαρμάκοις, ὡς περ καὶ ἡ πείσιμαί, ἀλλ' ὁμως εὐτρεπίσθαι χρὴ πανταχόθεν. Het is derhalve niet nodig deze brief in tegenspraak te achten met wat voorafgaat en hem te verwerpen als een latere toevoeging (zo Edelstein nochtans, o.c., k. 1305).

42. Cfr. XVII, § 14, p. 15. 2 P.: πειρούμενος δὲ καὶ γὰρ κατὰ πάντα τὰνδρὸς καίπερ ἦδη μοι δήλου μὴ παρακόπτειν εἴοντας.

43. XVII, § 17, p. 14. 23 P.: τὸ μὲν κατ' ἀλήθειαν, ἔφην, αἴτιον, σέο δεῦρο χάριν ἦκω

en laat zich door Demokritos onderrichten in zijn σοφίη. Hippokrates' eigen grootheid als arts wordt hierbij geenszins aangetast; dit blijkt zonneklaar wanneer Demokritos de verwachting uitspreekt dat Hippokrates hem in ruil voor de verkregen levenswijsheid in de geneeskunde zal willen onderrichten ⁴⁴.

In groep C komen we voor een gans andere situatie te staan. Waar volgens *Brief XVII* Hippokrates zijn negatieve vermoedens dadelijk bevestigd ziet en er dan ook geen ogenblik aan denkt om Demokritos nieskruid toe te dienen, verwijt Demokritos hem in *XVIII* bitter dat hij zich heeft laten misleiden door de dwaze Abderieten en werkelijk de bedoeling had om hem het gevaarlijke nieskruid te geven ⁴⁵; slechts het toevallig feit dat de filosoof aan het schrijven was toen hij hem aantrof, heeft hem daarvan weerhouden ⁴⁶. Als arts had hij nochtans moeten weten hoe noodlottig een dergelijke vergissing had kunnen zijn ⁴⁷. Demokritos beëindigt zijn brief met een opsomming, voor *Hippokrates* (!), van de regels voor het maken van een juiste diagnose ⁴⁸ en met de toezending van een traktaat over de waanzin.

ξυντυχεῖν σοφῶ ἀνδρί· ἔχει δὲ πρόφασιν ἡ πατρίς (sc. Abdera) ἧς πρῶσβειν τελέω. Aardig is in dit verband zijn verlegenheid, wanneer Demokritos hem, op de vraag waarover hij schrijft, antwoordt (§ 15, p. 15. 6 P.): *περὶ μανίης, ἔφη. Κάγω· ὦ Ζεῦ βασιλεῦ, φημί, εὐκαίρως γε ἀντιγράφεις πρὸς τὴν πόλιν. Ὅ δὲ· ποιήν, φησίν, πόλιν, Ἰππόκρατες; Ἐγὼ δὲ· οὐδέν, ἔφην, ὦ Δημόκριτε· ἀλλ' οὐκ οἷδ' ὅπως προῦπῃσεν.*

44. *Cfr.* *XVII*, § 23, p. 16. 9: *...ἀνθ' ὧν ἴσως καὶ μετὰ διδάξεις ἰητρικὴν ἀμοιβηδόν.* Vgl. ook zijn lovende woorden in § 12, p. 14. 17 P.: *Ἰπποκράτης, ἔφη, ἔμοιγε τοῦνομα, ὁ ἰητρός. Ὅ δὲ εἶπεν· ἡ τῶν Ἀσκληπιαδῶν εὐγένεια. Πολύ γε σοῦ κλέος τῆς ἐν ἰητρικῇ σοφίης πεφοίτηκεν καὶ ἐς ἡμέας ἀφίκεται.*

45. *XVIII*, § 1, p. 22. 4 P.: *Ἐπήλθεσ ἡμῖν ὡς μεμνηόσων, ὦ Ἰππόκρατες, ἐλλέβορον δῶσων πεισθεῖς ἀνοήτοις ἀνδράσι...* Hierop wijst ook Marecks, *Symbola ad Epist. Graecos*, p. 31.

46. *Cfr.* *XVIII*, § 4, p. 22. 14 P.

47. *XVIII*, § 3, p. 22. 12 P.: *εἰ γὰρ τοι πεισθεῖς ὡς μεμνηότα με ἐπίτισας, ἡ πινυτὴ μανία ἂν ἐγεγόνει καὶ σέο τέχνην κατεμέμφαντο ὡς παραιτὴν παρακοιτῆς γεγενημένην. Ἐλλέβορος γὰρ ὑγαίνουσι μὲν δοθεῖς ἐπισκοτεῖ διάνοιαν, μεμνηόσι δὲ κάρτα ὠφελείην εἴωθεν.* Vgl. *C.H., Arhor.*, IV. 16: *ἐλλέβορος ἐπικίνδυνος τοῖσι τὰς σάρκας ὑγείας ἔχουσι, σπασμὸν γὰρ ἔμποιεῖ*, en *Arhor.*, V, 1: *σπασμὸς ἐξ ἐλλεβόρου θανάσιμον*, de twee opgenomen in *Brief XXI*, § 2, p. 24. 14-15 P.

48. *XVIII*, § 5, p. 22. 18: *Χρὴ οὖν ἰητρὸν μὴ μόνον ὄψει τὰ πάθη κρίνειν, ἀλλὰ καὶ πρήγματι τοὺς τε ρυθμοὺς ἀνακρίνειν ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον καὶ πότερον ἄρχοιτο τὸ πάθος ἢ μεσάζοι ἢ λήγῃ καὶ διαφορῇ καὶ ὥρῃ καὶ ἡλικίῃ παρατηροῦντα ἰητρεῦειν τὸ πάθος οὐλομένην τε τοῦ σκήνεος. Ἐκ γὰρ τουτέων ἀπάντων εὐχερώς τὴν νοῦσον εὐρήσεις.* Dat een arts bij zijn behandeling dient rekening te houden met het gehele lichaam en met al de elementen die mede bepalend zijn voor de gezondheidstoestand van het lichaam in zijn geheel, gold voor Platoon juist als typisch Hippokratistisch, *cfr.* *Phaedr.*, 270 C, *Charmid.*, 156 A.

In zijn antwoord bekent Hippokrates zijn vergissing: ofschoon hij reeds oud is, toch heeft hij de top van de geneeskunde nog niet bereikt, maar wie wel? Zelfs Asklepios, de uitvinder van de geneeskunde, heeft zichzelf dikwijls tegengesproken ⁴⁹. Hij was inderdaad gekomen om een waanzinnige nieskruid toe te dienen en dat omdat hij niet vermoed had wat Demokritos voor iemand was; pas na hem ontmoet te hebben waren zijn ogen open gegaan ⁵⁰.

2. Aan deze tegenspraak in de appreciatie en de beschrijving van het gedrag van Hippokrates beantwoordt die in de Demokritos-voorstelling.

In de brieven van de B-groep verschijnt Demokritos in de aankleding van de Wijze, zoals de cynisch-stoïsche filosofie zich deze graag voorstelde: alle materiële en wereldse banden heeft hij afgeworpen; uit begeerte naar de ataraxie heeft hij zich in de eenzaamheid teruggetrokken; daar schouwt hij in zichzelf „het land van de waarheid, waar geen vader is, geen vrouw, geen kinderen, geen moeder, geen broer, geen verwanten, geen dienstmeiden, geen toeval, niets van wat verwarring kan veroorzaken” ⁵¹. Voor de waanzin van zijn medemens, die, gedreven door zijn geldzucht, zijn leven verslijt op zoek naar steeds meer materieel gewin; die niet weet wat hij wil; wat hij eerst liefhad, later haat; wat hij niet heeft, begeert en wat hij heeft, misprijst; die aldus zichzelf en zijn naasten in het ongeluk stort; een Thersites van het leven, van bij zijn geboorte een ziekte, wat, zo roept hij uit tot Hippokrates, wat kan de Wijze anders doen dan lachen, vermits de mensen al hun ongeluk en al hun miserie uitsluitend aan zichzelf te wijten hebben ⁵²? Hippokrates, die van plan

49. XX, § 2, p. 23. 26 P. : ἐγὼ μὲν γὰρ ἰητρικῆς ἐς τέλος οὐκ ἀφίγμαι καίπερ ἤδη γηραλέος καθεστώς, οὐδὲ γὰρ ὁ τῆσδε εὐρητής Ἀσκληπίος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐν πολλοῖς διεφάνισε.

50. XX, § 3, p. 24. 3-6 P. : Εἰσὶ γὰρ μὲν οὖν, ὦ Δημόκριτε, ὡς μεμνηῶτα ἔλλεβοριῶν, οὐ καταμαντευσάμενος ὅστις ποτ' εἴης. ὡς δ' ἐντυχῶν ἔγνω οὐ μὰ Δία παραφρονήσεως ἔργον, ἀλλὰ σχεδὸν ἀποδοχῆς πάσης, κάρτα σὴν φύσιν ἐπήνεσα ἄριστόν τε φύσεως ἐρμηνευτήν καὶ κόσμου ἔκρινα...

51. XII, § 4, p. 8. 2-7 P.

52. XVII, §§ 25-56; vgl. de teksten verzameld onder D-K, 68 A 21.

Voor deze „lachende Demokritos” bestaan er natuurlijk aanknopingspunten in de ethische fragmenten die ons op zijn naam zijn overgeleverd. Zo beschouwde reeds R. Hirzel, *Demokrits Schrift περί εὐθυμίας* in *Hermes* 14 (1879), pp. 395-396, dit geschrift als de direkte bron voor de *Brieven*. Zo ook Diels, *Hermes* 53, p. 85: „dies Lachen war im Zeitalter des kynische Diatribe (in diesem Ton ist auch der 17. Brief abgefasst) fast der einzige Ueberrest der demokritischen Weisheit. Sein Buch über die Heiterkeit wird wohl neben den Bücherkatalogen und Sentenzsammlungen das einzige gewesen

was geweest om hem deze spot te verwijten, kan niet anders dan hem gelijk geven.

Het hoofdbestanddeel van Demokritos' oeuvre, nl. zijn natuurwetenschappelijke studies, wordt in deze groep volkomen op de achtergrond gehouden⁵³. Weliswaar treft Hippokrates hem aan terwijl hij dierenlichamen aan het dissekteren is om de oorsprong van de waanzin te vinden. Maar wat verder zal hij dit als zijn persoonlijk aandeel in de menselijke waanzin bestempelen: hoe immers zou men door het opensnijden van dierenlichamen de oorzaak van de

sein, das zu Beginn der Kaiserzeit von ihm noch gelesen wurde und unserem Verfasser zugänglich war". In de meest recente studie nochtans van deze ethische fragmenten, nl. Z. Stewart, *Democritus and the Cynics* in *Harvard Stud. in Class. Phil.*, 63 (1958), pp. 179-191, wordt de mening naarvoor gebracht, dat deze verzameling niet uit één traktaat stamt (nl. de *π.εὐθυμίας*), maar dat het om een compilatie uit verschillende werken gaat, „put through a Cynic sieve and deformed in use" (vgl. reeds W. Nestle, *Vom Mythos zum Logos*, Stuttgart 1942, p. 203). Beide, de ethische fragmenten en de *Brieven*, zouden zich dus inschakelen in de traditie van de „cynische Demokritos" (de „schreiende Herakleitos" de held zijnde van de Stoïci).

Reeds R. Heinze, *Ariston von Chios bei Plutarch und Horaz* in *Rhein. Mus.* 45 (1890), p. 504 n. 1, bestempelde de *Brieven* als een dokument van de „neu-kynische Schule"; zie ook Edelstein, *RE Suppl.* VI, k. 1301.61: „Die Belehrung, die dem Hippokrates durch Demokrit zuteil wird, ist kynische Erkenntnis, wie sie sich im 1. Jhd. v. Chr. allgemein findet". Vgl. in dit verband K. Praechter, *Philosophie des Altertums*, pp. 504-505, waar hij uiteenzet dat het Cynisme van de vroege keizertijd zich voor de verspreiding van zijn leer van een nieuw literair genre bediende, nl. „die des *pseudepigraphen Briefes*, die sich einerseits an echte philosophische Briefliteratur anschloss, andererseits die in der Rhetorschule geübte Komposition fiktiver Briefe zum Vorbilde nahm".

Volgens Philippson, *Rhein. Mus.* 77, pp. 318-319, heeft de auteur geput uit „volkstümlichen Erbauungsschriften über die Euthymie"; verder beklemtoont hij vooral de rol van de Midden-Stoa, in de persoon van Panaitios, voor de „herontdekking" van Demokritos' ethiek, zie zijn artikel *Panaetiana* in *Rhein. Mus.* 78 (1929), pp. 337-360.

53. Vgl. de allusies hierop in de brief van de Abderieten, die niet minder dan een parodie zijn: X, § 3, p. 5. 4 P.: *ζητεί δὲ ὁ ἀνὴρ καὶ περὶ τῶν ἐν Αἰδοῦ (cfr. D-K, 68 B Oc en B 1-1a) καὶ γράφει ταῦτα καὶ εἰδῶλων φησὶ πλήρη τὸν ἥερα εἶναι καὶ ὀρνέων φωνὰς ὠτακουσεῖν · καὶ πολλάκις νύκτωρ ἐξαναστὰς μόνος ἤσυχῆ ᾧδᾶς ᾄδοντι εἰοικεν καὶ ἀποδημεῖν ἐνίοτε λέγει εἰς τὴν ἀπειρίην καὶ Δημοκρίτους εἶναι ὁμοίους ἐωυτῷ ἀναριθμήτους* (zie ook D-K, 68 C 2).

Wanneer Demokritos, anderzijds, in een terechtwijzing van Hippokrates' uitbundigheid, er de *πολλὰ ἀπειρία κόσμων* bijhaalt en aldus op een natuurwetenschappelijk „zijspoor" dreigt te geraken, roept Hippokrates hem dadelijk tot de orde: XVII, § 24, p. 16. 13 P.: *...ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ἔφην, Δημοκρίτε, διδάξεις ἐν ἰδίῳ καιρῷ, εὐλαβοῦμαι γάρ, μήπως καὶ τὴν ἀπειρίην διεξιῶν γελῆν ἄρξῃ · ἴσθι δὲ νῦν περὶ τοῦ σοῦ γέλωτος τῷ βίῳ λόγον δώσων.*

menselijke dwaasheid kunnen opsporen⁵⁴? Geheel zijn uiteenzetting over de „waanzin” is trouwens ethisch-filosofisch van strekking en Hippokrates' bewondering op het einde betreft dan ook de Moralist, die hem nu als een goddelijk man voorkomt en wiens wijsheid hij als een onschatbaar gastgeschenk mee zal nemen naar Kos.

Van dit alles vinden we in de C-groep geen spoor; het gaat daar wel degelijk om de wetenschapsmens Demokritos, „de verklaarder van de natuur en de kosmos”, zoals Hippokrates hem huldigt. Toen die hem vond, was hij net bezig met een werk *περὶ κόσμον διαθέσεως καὶ ποιογραφίης ἔτι τε ἄστρον οὐρανίων*⁵⁵. Tegenover Hippokrates dan treedt hij op, niet als moralist, maar als diens leermeester in de geneeskunde. Dit beeld wordt vervolledigd door de bij XVIII aangehechte *λόγος περὶ μανίης*, waarin Demokritos teksten aanhaalt uit de Hippokratistische geschriften *περὶ ἱερῆς νούσου* en *περὶ ἐπιδημιῶν*, alsmede door Hippokrates' verzoek dat Demokritos hem in de toekomst regelmatig zijn nieuwe werken zou toesturen⁵⁶.

3. De diskrepantie tussen de twee delen openbaart zich ook in de behandeling van het Abderietengezegde.

De schrijver van de B-groep kent dit gezegde, zoals voldoende blijkt uit de terloopse, als het ware onbewuste zinspelingen erop van Hippokrates⁵⁷. Nochtans speelt de aangeboren gekheid van de Abde-

54. XVII, § 46, p. 20. 6 P. : οὐχ ὀρθῆς, ὅτι καὶ τῆς κακῆς μοῖρά εἰμι ; μανίης διζήμενος αἰτῆν ζῶα κατατείνω καὶ ἀνατάμνω, ἐχρῆν δὲ ἐξ ἀνθρώπων τὴν αἰτῆν ἐρευνῆσαι. Hiermede bedoelt Demokritos niet dat hij in feite *mensen* zou moeten dissekeren (sekties op mensen waren reeds in het begin van de Keizertijd niet langer mogelijk, zie hierover Edelstein, *Die Geschichte der Sektion in der Antike in Quellen u. Stud. zur Gesch. der Naturwiss. und der Med.*, III.2 (1932), pp. 50-106), maar veeleer dat het geen zin heeft *lichamen* open te snijden, vermits het het binnenste, de *ziel* van de mensen is, die verantwoordelijk is; cfr. Hippokrates' opmerkingen in dezelfde zin in XI, §§ 6-7, p. 6. 20 e.v. (τὰ ψυχῆς νοσήματα πάντα μανίας εἶναι σφοδράς), en XVI, § 3, p. 11. 20 (τὰς ψυχὰς νοσεύσας). Cfr. de stelling van de Stoïci dat alle mensen gek zijn (*μαίνεσθαι*) uitgezonderd de Wijze, vgl. von Arnim, *SVF* III, pp. 164-168.

55. XVIII, § 1, p. 22. 5 P.; vgl. Thrasyllus' kataloog (D-K, 68 A 33), onder de *Φυσικά* : III. 1. *Μέγας διάκοσμος*, 2. *Μικρὸς διάκοσμος*, 3. *Κοσμογραφίη*, 4. *Περὶ τῶν πλανήτων*. Onder de *Μαθηματικά* : VIII. 3 *Μέγας ἐναντὸς ἡ Ἀστρονομίη*, IX. 1. *Οὐρανογραφίη*, 3. *Πολιογραφίη*. (zie ook D-K, 68 C 5). Vgl. ook in dezelfde brief, § 2, p. 22. 9 P., ἀ δὲ κόσμῳ ξυνορᾶται κὰν ἀ μ ε ι ψ ι ρ υ σ μ ῖ η ι ς εἶντα τέτευχε..., met Demokritos' werk *περὶ ἀμειψυρσμιῶν* (D-K, 68 B 8a).

56. XX, § 4, p. 24. 7 P. : ἐπειδὴ τοίνυν τὸ αὐτόματον ἡμέας εἰς τὸ αὐτὸ ἦγαγεν, ὀρθῶς ποιήσεις ἐπιστέλλων ἡμῖν πυκνότερον καὶ μεταδιδὸς τῶν ὑπὸ σέο γραφομένων ξυνταγμάτων.

57. Bijzonder typisch voor deze dubbelzinnigheid is XIV, § 7, p. 10. 6 P. : μελαγχολᾶς οὖν, Δημόκριτε, κινδυνεύων καὶ αὐτὸς Ἀβδηρίτης εἶναι. Zie ook XIV, § 7; XVI, § 1; XVII, § 58 (p. 21. 21 P. : πρὸς τοὺς ὄντως Ἀβδηρίτας).

derieten geen enkele rol in het verhaal: Demokritos lacht niet met hen, maar met de mensheid in het algemeen.

In de C-groep nogmaals hebben Demokritos en Hippokrates het enkel over de dwaasheid van de Abderieten⁵⁸. We staan hier voor dezelfde nauwe relatie tussen de lachende Demokritos en de gekke Abderieten als in het Aelianusbericht.

Ondertussen zijn we aan de meest flagrante tegenstelling stilzwijgend voorbijgegaan: volgens XVII trof Hippokrates Demokritos aan temidden van gedissekteerde dieren, bezig met een studie „over de waanzin”⁵⁹; in XVIII nochtans schrijft Demokritos dat hij op dat moment arbeidde aan een geschrift over de kosmologie en de astronomie en dat het precies de aard van dit onderwerp was, die Hippokrates overtuigde van Demokritos’ helderheid van geest, wat Hippokrates later bevestigt⁶⁰.

Philippson nu, die slechts aan deze laatste kontradiktie aandacht besteedt, tracht haar te verklaren met de hypothese van een dubbele redaktie: XVII zou ons naar zijn mening in de tweede redaktie voorliggen⁶¹; XVIII en XX daarentegen in de eerste „aber doch nicht ganz”. Ook XVIII verwijst immers naar een werk „over de waanzin”. Dit tracht hij dan te omzeilen door de betrokken zin in XVIII voor te stellen als een glosse, uit de tweede redaktie, vanwege een Byzantijns geleerde.

Overtuigend klinkt dit niet. Trouwens, zoals wij hebben trachten aan te tonen zijn deze tegenstrijdige titels slechts een symptoom van

58. Vgl. XVIII, §§ 1-3, en XX, § 3, p. 24. 6: ... τοὺς δὲ εἰσαγαγόντας με ἐμεμφάμην ὡς μεμηρότας, φαρμακείης γὰρ αὐτοὶ ἔχρηζον (van zulke μέμψις is in XVII, § 58, geen sprake; Hippokrates bedankt de Abderieten integendeel: p. 21. 22: ἄνδρες, ἔφην, τῆς πρὸς ἐμὲ πρεσβείης χάρις ὑμῖν πολλή, Δημόκριτον γὰρ εἶδον, ἄνδρα σοφώτατον).

59. Vgl. XVII, § 15, p. 15. 5 P.: καὶ πρῶτόν γ’ αἰτίην τούτου, ὃ τυγχάνεις γράφων, φράζε. ‘Ο δ’ ἐπισχῶν ὀλίγον· περὶ μανίης, ἔφη... τά τε γὰρ ζῶα, ἔφη, ταῦτα, ὅκῳσα ὀρῆς, τουτέου μέντοι γε οὐνεκα ἀνατέμνω...

60. Vgl. XVIII, § 1, en XX, § 3 (zie hoger, n. 50).

Een ander onderscheid, ditmaal van secundair belang, is nog dat in XVIII en XX de aanhef niet meer eindigt met „χαίρειν”, maar met „εὖ πράττειν”. Een onderzoek naar de taal van de twee groepen levert niets op: in beide gevallen gaat het om een gelijkaardig „pseudo-Ionisch”. Zie hierover Littré, t. I, pp. 431-432, en Putzger, p. IV.

61. Philippson, *Rhein. Mus.* 77, p. 302: „Erst nachträglich ist ihm der witzige Gedanke gekommen, den angeblich wahnsinnigen Philosophen über den Wahnsinn schreiben zu lassen”. Reeds Diels, *Hermes* 53, p. 79, beschouwde XVII als een tweede redaktie, maar hiervoor steunde hij zich op zijn opvattingen over de twee versies van XIX (zie verder, n. 64).

een algehele tegenstelling tussen de twee groepen. Ons inziens blijft er dan ook niets anders over dan terug te keren tot de hypothese dat de groep C, althans het deel dat betrekking heeft op de Abdera-episode, afkomstig is van een andere auteur ⁶².

D. DE SAMENSTELLING VAN XVIII-XVII

In dit laatste deel van de verzameling komen twee medische traktaatjes voor op naam van Demokritos: het een handelt zoals gezegd „over de waanzin”, het ander „over de menselijke natuur” ⁶³.

In de staat waarin het is overgeleverd ⁶⁴, plaatst vooral het eerste de onderzoeker voor zware problemen. Door de voorgaande brief (XVIII) als een werk van Demokritos aangekondigd ⁶⁵, bestaat hij in feite uit twee expliciete citaten uit werken van het *Corpus Hippocraticum* ⁶⁶, die, het eerste alleszins, hier als vroegere werken van de ik-persoon worden voorgesteld ⁶⁷.

62. Mareks, *Symbola ad Epist. Graecos*, p. 31 en p. 44; instemmend Edelstein, *o.c.*, k. 1304. Daarentegen Diels, *o.c.*, p. 84: „Die Briefen... selbst 1-24 halte ich für die einheitliche Arbeit eines Verfassers” (wat verder spreekt hij over „die inhaltlichen Diskrepanzen, die sich in Kleinigkeiten finden”).

63. XXIII: Δημόκριτος Ἱπποκράτει περὶ φύσεως ἀνθρώπου. Cfr. D-K, 68 C 6. Vgl. in Thrasyllos' katalogo: IV. 3. περὶ ἀνθρώπου φύσιος ἢ περὶ σαρκὸς β'.

Ofschoon B. Ten Brink, *Democriti liber π. ἀνθρώπου φύσιος* in *Philologus* 8 (1853), pp. 414-424, de brief als een authentiek fragment beschouwde, staat het vast dat deze tekst buiten de titel verder niets met Demokritos te zien heeft, cfr. Diels, D-K, II, p. 225 n.: „Ausser einigen aufgelesenen Glossen ist nichts echt, am wenigstens in der geschwollenen Ep. 23 (onze italieken), die bisher unbedenklich als Fundgrube demokritischer Fragmente ausgebeutet worden ist”.

64. Het is wellicht onvolledig, cfr. het begin *Μαινομένῳ δὲ* ... De veel meer uitvoerige λόγος περὶ λύσεως, die in de *codex Urbinas* 68 (XVIe eeuw) de λόγος περὶ μανίης blijkbaar moest vervangen (uitg. door Diels, *Hermes* 53, pp. 63-71, die hem samen met XVII aan een tweede redaktie toeschreef), vormde volgens Philippson, *o.c.*, p. 299, met die *over de waanzin* oorspronkelijk één geheel. Diller, *Die sog. 2. Fassung des 19. Hippokratiesbriefes* (zie hoger, n. 3), betoogt echter overtuigend dat de λόγος περὶ λύσεως van een andere auteur stamt, die voor de overeenkomstige citaten uit het C.H. de περὶ μανίης benut heeft. Hij toont verder aan (*o.c.*, pp. 41-44) dat we hier waarschijnlijk te doen hebben met de stijloefening van een humanist, waardoor de tekst niet de minste historische waarde bezit).

65. XVIII, § 5, p. 22. 22 P.: ἀπέσταλκα δὲ σοι τὸν περὶ μανίης λόγον. Cfr. XX, § 4, p. 24. 7: ὀρθῶς ποιήσεις ἐπιστέλλων ἡμῖν πνεύρονα καὶ μεταδιδοῦς τῶν ὑπόσέο γραφομένων ξυntagμάτων. Zie ook Philippson, *o.c.*, p. 303.

66. XIX, §§ 1-6 = *De morbo sacro*, kap. 17.18 - kap. 18 Jones; §§ 6-7 = *Epid.* V, kap. 80-81 (V, pp. 248-250 Littré) = *Epid.* VII, kap. 85-86 (V, p. 444 Littré).

67. XIX, § 1: *Μαινομένῳ* (*codd.*, Diels: *μανόμεθα Morb. S.*, Littré, Hercher:

Sommige moderne auteurs vinden dit wat al te kras en veronderstellen dat het om een verwarring in de overlevering gaat, waarbij deze *logos* oorspronkelijk op naam van Hippokrates zou gestaan hebben ⁶⁸. Maar indien de verzameling dan oorspronkelijk twee verhandelingen over de waanzin bevat heeft ⁶⁹, hoe dan te verklaren dat de eerste volledig uit de overlevering verdwenen is, en vooral, dat de tweede een zo opvallende verkeerde toewijzing heeft gekregen? Indien dit niet het geval is en er nooit meer dan één *logos* bestaan heeft, is het dan ook maar enigszins waarschijnlijk dat men de vorige brief van Demokritos speciaal zou aangepast hebben ten einde hem een zo duidelijk Hippokratische tekst te kunnen toekennen ⁷⁰?

Een onderzoek naar de wijze waarop dit stuk in de belangrijkste handschriften is overgeleverd, werpt op dit probleem een gans nieuw licht; tegelijk geeft het ons een beter inzicht in de oorsprong van de resterende stukken, die eerder los aan de eig. „briefroman” aangehecht lijken.

Tot de handschriften die voor dit onderzoek in aanmerking komen, behoren in de eerste plaats drie van de oudste Hippokratescodices:

1° de *Marcianus Venetus* 269 (M), XIe eeuw ⁷¹. Het eigenlijk *Corpus* wordt voorafgegaan door een index, die echter van een andere hand zou zijn ⁷². Deze index eindigt met de volgende titels: νζ' ἐπιστολαί. νη' ὁ περὶ μανίης λόγος. νθ' δόγμα Ἀθηναίων. ξ' πρεσβευτικός. De *Brieven* zijn genummerd.

μαϊνόμενοι Putzger) δέ, ὡς ἔφηεν (ἔφησ? Diels) ἐν τῷ περὶ ἰερῆς νούσου... § 6: 'Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ τῶν Ἐπιδημιῶν ἱστορήσας (M V U, Putzger: ἱστορήσα Littré, Hercher: ἱστορήσας b, Diels). Het ligt voor de hand dat de auteur de twee citaten aan dezelfde persoon heeft willen toewijzen.

68. Zo Marcks, *o.c.*, p. 33 en n. 2, met verwijzing naar Hippokrates' *λόγος περὶ ἄλλεβορισμοῦ* (XXI), die op hetzelfde procédé berust. Zie ook Philippson, *o.c.*, p. 298.

69. Zo Marcks, *l.c.*, die meent dat het om een antwoord gaat van Hippokrates op een verloren *logos* van Demokritos. De mogelijkheid wordt aanvaard door Philippson, *o.c.*, p. 303.

70. Zo Philippson, *l.c.*, die meent dat hier oorspronkelijk Demokritos' *περὶ φύσεως ἀνθρώπου* (XXIII) kan gestaan hebben.

71. Beschreven door J. Ilberg, *Zur Ueberlieferung des Hippokratischen Corpus* in *Rhein. Mus.* 42 (1887), pp. 449-450, en zijn *Prolegomena* bij de Hippokratesuitgave van Kühlewein (Teubner), pp. XVIII-XXI. Zie ook Heiberg, *CMG*, I. 1, pp. V-VI, en A. Rivier, *Recherches sur la tradition manuscrite du traité hippocratique 'de morbo sacro'*, Bern 1962, pp. 94-97.

72. Heiberg, *o.c.*, p. VI en n. 2; Ilberg, *Rhein. Mus.* 42, p. 449, daarentegen, „von erster Hand”.

2° De *Vaticanus Graecus* 276 (V), einde XIIe eeuw ⁷³. Wordt eveneens voorafgegaan door een index (f. 1^r) ⁷⁴, die eindigt met ξ' ἐπιστολαί. ξα' ἐπιβώμιος. ξβ' πρεσβευτικός. De *Brieven* zijn niet genummerd.

3° De *Urbinas Graecus* 64 (U) ⁷⁵, X^e-XIe eeuw ⁷⁶. Geen index, de *Brieven* zijn genummerd. Naast vele overeenkomsten met de MV-groep vertoont de codex ook partikulariteiten (o.m. sterk atticiserend).

Daarnaast hebben we de *Palatinus Graecus Bibliothecae Vaticanae* 398 (b), X^e eeuw ⁷⁷. Geen *Hippokratescodex*. Dit zeer belangrijk feit werd door Philippson over het hoofd gezien ⁷⁸. Het overgrote deel van de codex wordt in beslag genomen door *Paradoxographi* (tot f. 261), waarna de brieven volgen van Hippokrates, Themistokles, Diogenes de Cynicus en Brutus ⁷⁹.

Een vergelijkende tabel van de wijze waarop de laatste tien brieven van de verzameling in deze vier handschriften tot ons zijn gekomen, ziet eruit als volgt (de asterisken duiden aan dat het betreffende stuk in dat handschrift ontbreekt):

73. Beschreven door Littré, X, pp. LIX-LX; Ilberg, *o.c.*, pp. 444-446, en *Proleg.*, pp. XV-XVIII; Heiberg, *o.c.*, p. VI; I. Mercati & P.F. de'Cavalieri, *Codd. Vaticani*, t. I, Roma 1923, pp. 362-365.

74. Zie Ilberg, *Proleg.*, pp. XV-XVI; Heiberg, *o.c.*, p. 1 (zijn opmerking, p. VI: „f. 1v *πίναξ* III *alia manu*” is onbegrijpelijk, daar hij de tekst van de index onder I geeft en aldaar in voetnoot „f. 1r” schrijft).

75. U is het siglum gebruikt door Putzger, p. V; hiermede werd door Ilberg nochtans de *Urbinas* 68 aangeduid. Heiberg gebruikt X, maar dit gebruikt Rivier nu voor de *Parisinus Graecus* 2332.

76. Beschreven door C. Stornajolo, *Codd. Urbinales Graeci Bibliothecae Vaticanae*, Roma 1895, p. 70. Zie ook Putzger, *l.c.*, en Heiberg, p. VI.

77. Beschreven door H. Stevenson, *Codd. Mss. Palatini Graeci Bibliothecae Vaticanae*, Roma 1895, p. 254-257. Zie ook H. Schafstaedt, *De Diogenis Epistulis*, Diss. Göttingen, 1902, p. 19, en Putzger, p. V.

78. *Cfr.* Philippson, *Rhein. Mus.* 77, p. 293, waar hij verkeerdelijk de indruk wekt dat b samen met M, V en U tot de oudste groep Hippokratescodices behoort.

79. De brievencodex *Vaticanus Graecus* 1353 van K. Laskaris, die voor de *Brieven* I-V, XI-XVIII en XXII op de jongere *Parisini* (zie de lijst bij Putzger, pp. V-VI) teruggaat, heeft in de marge de *Brieven* X, XIX, XXIII, XXIV en XXV nit b opgenomen.

	M	V	U	b
XVIII	N ^o 18	(n ^o 18)	N ^o 18	N ^o 19
XIX	Géén N ^o . <i>Tít. : ὁ π. μανίης λόγος</i> <i>cfr. Index.</i> <i>Inc. : τὸν π. μανίης λόγον αὐτῶ γραφέντα ἐν τῶ περὶ ἰερῆς νόσου.</i>	Géén titel	<i>Tít. : ὁ π. μανίας λόγος</i> <i>Inc. : π.μανίας λόγον αὐτῶ γραφέντα ἐν τῶ π.ιερῆς νόσου</i> ⁸⁰ .	N ^o 20 <i>Tít. : Δημόκριτος Ἱπποκράτει περὶ μανίης.</i> <i>Inc. : Μαινομένφ...</i>
XX	N ^o 19	(n ^o 19)	N ^o 19	N ^o 21 <i>(Des. : ἀλλὰ σχεδὸν ἀποδοχῆς p. 24. 5 P.)</i>
XXI	N ^o 20	(n ^o 20)	Géén nummer	<N ^o 22> <i>Inc. : λιτι τε τετρημ- μέμφ...</i> p. 25. 8 P.
XXII	N ^o 21	(n ^o 21)	Géén nummer	N ^o 24
XXIII	***	***	***	N ^o 23
XXIV	***	***	***	N ^o 25
XXV	<i>Cfr. Index</i>	Niet in de Index		N ^o 10
XXVI	Niet in de Index	<i>Cfr. Index</i>	<i>In summo margine alia manu</i> ⁸¹	***
XXVII	<i>Cfr. Index</i>	<i>Cfr. Index</i>		***

1. Hieruit blijkt dus dat de *λόγος περὶ μανίης* in het handschrift b uitdrukkelijk aan Demokritos wordt toegekend. Alle Hippokrates-codices lijken dit daarentegen te willen *korrigeren* :

— M, V en U beginnen de *logos* alle drie met het in de lucht hangende zinsdeel *τὸν περὶ μανίης λόγον αὐτῶ γραφέντα ἐν τῶ περὶ ἰερῆς νόσου*. Ofschoon dit in M en U nog na de titel komt, gaat het hier oorspronkelijk om een marginale noot bij het einde van de brief van Demokritos⁸², waarmede de kopiist of een lezer— die, na gans het *Corpus Hippocraticum* te hebben doorgemaakt, maar al goed meende te weten dat dit een werk van Hippokrates was, — heeft willen suggereren

80. Niet bij Putzger, p. 23. Zie Stornajolo, *o.c.*, p. 70.

81. Stornajolo, *l.c.*

82. *Cfr.* XVIII, § 5, p. 22. 22 P. : ἀπέσταλκα δέ σοι τὸν περὶ μανίης λόγον. Zie Putzger, p. 23 : *lectoris cuiusdam esse verba ad finem ep. 18 pertinentia arbitratus uncis inclusi.*

dat Demokritos Hippokrates *diens eigen werk terugzond* ⁸³. Aangezien deze noot in de drie oudste en onderling onafhankelijke handschriften voorkomt, moet zij opklimmen tot hun archetypus, terwijl zij in haar oorspronkelijke vorm, nl. als marginale noot bij XVIII nog ouder kan zijn ⁸⁴.

— In het handschrift U is zelfs de orde van de brieven veranderd en komt de *logos* na de brief van Hippokrates. Met zijn tussengeschoven *incipit* sluit hij nochtans duidelijk aan bij het einde van XVIII; Hippokrates' brief zelf eindigt bovendien met ἀπέσταλκα δέ σοι καὶ αὐτὸς τὸν περὶ τοῦ ἔλλεβορισμοῦ λόγον ⁸⁵.

— In de index van M wordt de *logos* apart vermeld als een werk van Hippokrates, nà de *Brieven* en met een eigen nummer. Maar in werkelijkheid geeft de codex deze tekst direkt na XVIII; aangezien pas het antwoord van Hippokrates een nieuw nummer krijgt, vormt de *logos* in M dus één geheel met XVIII. Hetzelfde geldt, in mindere mate, ook voor V, waar hij zonder afscheidende titel met de lezersnoot direkt bij de vorige brief wordt aangehecht.

Al deze manipulaties, en dan vooral de lezersnoot, kunnen enkel verklaard worden als een poging om een bestaande overlevering te corrigeren. Dit impliceert dat het handschrift b hier hoogstwaarschijnlijk gelijk heeft en dat de auteur zelf van dit deel van de *Brieven* deze Hippokratistische teksten als Demokritisch heeft willen voorstellen.

In dat geval hoeven we dit nog niet dadelijk te veroordelen als een „verzweifelt dumme Missgriff” ⁸⁶. Immers, het probleem van het auteurschap van deze medische werken, waarvan de meeste misschien anoniem waren overgeleverd, stond ook toen reeds volop in de belang-

83. Vgl. de vertaling van deze slotzin van Demokritos door Foësius: *Tuum autem de insania scriptum ad te remisit*, geciteerd door Diels, *Hermes* 53, p. 59 n. 3, met als commentaar: „Dass heisst die Grammatik töten, um den elenden Schriftsteller zu retten”. Zo reeds Ermerins, vol. III, p. 603: *Nec tamen credo id voluisse scriptorem epistolarum, modo conferas finem epistolae 20ae; videtur autem omnino ita fuisse ineptus ut libellum citationibus ex Hippocrateis refertum et in quo ipse scriptor ex suis scriptis ipsius locos depromere se profiteretur, Democrito tribuere tamen voluerit.*

84. Voor het stemma van M en V (vnl. op basis van *Nat. Hom.* en *Morbo S.*) zie Rivier, *o.c.*, p. 90.

85. Dit alsmede zijn verzoek aan Demokritos (*ge zoudt er goed aan doen ons regelmatig van de door u geschreven werken op te zenden*) dat hieraan onmiddellijk voorafgaat, laten er geen twijfel over dat Demokritos hem in elk geval reeds een *eigen* werk toegezonden heeft (zie ook Diels, *o.c.*, p. 59; Philippon, *o.c.*, p. 303), wat, als dit nog diende gezegd, de interpretatie van de kopiist als onmogelijk uitwijst.

86. Zo Diels, *o.c.*, p. 85; vgl. ook Ermerins' *ineptus* in n. 83. Al met al zijn het (hoogstwaarschijnlijk) geen werken van Hippokrates.

stelling en het is meer dan problematisch of er voor Hadrianus reeds een „Gesamtausgabe” in de aard van wat ons is overgeleverd, bestond ⁸⁷. Als men bovendien bedenkt dat er in deze Hippokratische verzameling omzeggens géén werk is, waarvan de Hippokratische oorsprong in de Oudheid niet betwist is geworden ⁸⁸, dan wordt het reeds heel wat aannemelijker, menen we, hoe deze auteur de twee werken aan Demokritos heeft kunnen toeschrijven (wiens bibliografie toch reeds verscheidene medische titels omvatte). Dit past trouwens in de bijzondere Demokritos-Hippokratesverhouding in deze brievengroep en laat zich bovendien goed inschakelen in de traditie volgens dewelke Demokritos de leermeester was van Hippokrates.

2. Zoals gezegd levert de handschriftenvergelijking ook voor de andere stukken interessante gegevens op. Zo in de eerste plaats wat de drie oorkonden, het *Dogma*, het *Epibomios* en het *Presbeutikos* (XXV-XXVII) betreft.

Terwijl de laatste twee in het handschrift b ontbreken, vinden we daar wel het *Dogma*, maar dan als N° 10, d.w.z. als konklusie van de Artaxerxesepisode. Hier sluit het door zijn inhoud inderdaad direkt bij aan, aangezien de Atheners in de motivering van hun besluit, naast Hippokrates' heilzame aktie tijdens de pestepidemie aldaar ⁸⁹ en zijn medische geschriften, als laatste punt zijn weigering vermelden om Artaxerxes, de gemeenschappelijke vijand van de Grieken, bij te staan en dit in weerwil van de grote beloningen die hij hem voorspiegelde.

87. Zie hierover Edelstein, *RE Suppl.*, k. 1310-1313, en k. 1331-1335; ook H. Diller, *Stand und Aufgabe der Hippokratesforschung, Jahrbuch 1959 Akad. Wiss. und Lit. in Mainz*, pp. 271-272.

88. Zie Edelstein, o.c. k. 1315-1317. Ook Galenos beschouwde het *De morbo sacro* als onecht, zie H. Diller, *Zur Hippokratesauffassung des Galen in Hermes* 68 (1933), p. 168.

Dat het inderdaad de bedoeling was van de vervalser om deze werken aan Demokritos toe te wijzen, konkludeerde ook Wilamowitz in *Die Hippokratische Schrift nepl ipñs voúov, Sitzungsber. Kön. Preuss. Akad.*, 1901, I. 1, p. 22: „Nun tritt in den Hippokratischen Briefen ein zweiter, noch vornehmerer Bewerber auf, Demokrit. Dass das möglich war, nicht nur für diese Schrift, sondern auch für die Epidemien, ist ein sehr beherzenswerthes Factum”.

89. XXV, § 1; vgl. XXVII, § 34 en § 36. Dit is echter in tegenspraak met de getuigenis van Thouk., II, 51, dat geen artsen baat konden brengen. Reeds Littré, I, pp. 428-429, verwierp het op basis daarvan als onhistorisch; zie ook Gossen, *RE* 8, k. 1804, en Edelstein, o.c., k. 1300.

Het feit dat het *Dogma* wel is opgenomen, sluit hier de verklaring uit dat de andere stukken dit niet zouden zijn alleenlijk omdat het geen brieven zijn en in een brievenverzameling dus eigenlijk niet thuishoren. Hier moet trouwens naar een zeer belangrijke getuigenis verwezen worden, die aan deze toestand het toevalskarakter ontnemt: Erotianos nl. vermeldt in het inleidend overzicht van zijn *Glossarium* noch de *Brieven* noch het *Dogma*, maar wel het *Epibomios* en het *Presbeutikos*⁹⁰. Dit suggereert dat deze twee teksten oorspronkelijk los stonden van de *Brieven* en dat ze reeds in Erotianos' tijd⁹¹ tot de Hippokratische geschriften werden gerekend. Tenzij hij wist dat het om eigentijdse vervalsingen ging, waren de *Brieven* hem blijkbaar onbekend. Dat het *Dogma* ook hier aan de zijde van de *Brieven* staat tegenover de twee redevoeringen, is niet het minst belangrijke punt.

In een Brievenverzameling zonder het *Epibomios* en het *Presbeutikos* komt de meest logische plaats voor het *Dogma* onmiddellijk na de A-groep, vermits het met de Abdera-episode niets te zien heeft. Het handschrift b heeft hierin dus de oorspronkelijke volgorde van de „briefroman” bewaard, een vaststelling die nog meer kracht geeft aan zijn toekenning van de *λόγος περὶ μανίης* aan Demokritos. Pas toen de *Brieven* in het *Corpus Hippocraticum* werden opgenomen en het *Epibomios* en het *Presbeutikos*, als losse documenten, hierachter werden geplaatst, werd in de Hippokratescodices ook het *Dogma* als derde oorkonde hieraan toegevoegd⁹².

90. *Gloss.*, p. 9.20 Nachmanson: *Πρεσβευτικός γὰρ καὶ Ἐπιβώμιος φιλόπατριν μᾶλλον ἢ ἰατρὸν ἐμφαίνουσι τὸν ἄνδρα*. Hij geeft bovendien glossen uit het *Presbeutikos*, zie Nachmanson, *Erotianstudien*, Uppsala 1917, pp. 440-441.

91. Het *glossarium* werd geschreven ten tijde van Nero, zoals blijkt uit de opdracht aan diens lijfarts Andromachos, zie Cohen, *Erotianos*, *RE* 6 (1097), k. 544.

92. De verwijzing in het *Dogma* naar I-IX mag dus niet aangewend worden als bewijs voor de eenheid van de groepen A en D. Reeds Philipsson, *o.c.*, p. 308, oppert de mogelijkheid dat het *Dogma*, zoals in b, oorspronkelijk achter *Brief IX* zou hebben gestaan, terwijl Littré, I, pp. 426-434, het in zijn bespreking bij I-IX opnam. De andere onderzoekers nochtans behandelen de drie teksten, XXV, XXVI en XXVII, gewoonlijk op één lijn. Reeds Chr. Petersen, *Zeit und Lebensverhältnisse des Hippokrates* in *Philologus* 4 (1894), p. 228, achtte een datering van deze documenten vóór de Alexandrijnen als bewezen (besproken bij Littré, VII, pp. XVII-XLIV); dit werd beaamd door Marcks, *o.c.*, p. 30 n. 1. H. Pomtow, *Hippokrates und die Asklepiaden in Delphi* in *Klio* 15 (1917), pp. 316-326, betoogt dat het *Presbeutikos*, en zo ook XXV en XXVI, ofschoon een vervalsing, reeds dateren uit de 2e helft van de IVe eeuw, „wo sie sogleich dem Hippokrates-Corpus angehängt wurden”. Herzog, *Hist. Zeitschr.* 125, p. 220 n. 1, veronderstelt dat de „briefroman” I-XXIV geschreven werd in aansluiting bij de reeds bestaande

3. Rest ons tenslotte de groep bestaande uit de brief van Hippokrates aan zijn zoon Thessalos (XXII), Demokritos' *Over de natuur van de mens* (XXIII) en Hippokrates' *Hygieïnon* aan koning Demetrios (XXIV).

Naar hun inhoud missen deze drie elk aanknopingspunt met de voorgaande twee episodes. *Brief XXII*, de enige die ook door M, V en U is overgeleverd, past nochtans met zijn betoog over het nut voor een praktizerend arts van de rekenkunde en de meetkunde, in de meer medisch-wetenschappelijke atmosfeer van de voorgaande brieven in de C-groep.

Het handschrift b, anderzijds, geeft Demokritos' uiteenzetting vóór de brief aan Thessalos, waardoor zij zich direkt bij de „briefroman” aansluit en aldus de funktie krijgt van een tegemoetkoming van Demokritos aan het verzoek van Hippokrates. Toch valt deze brief, strikt genomen, niet onder de „Hippokratesbrieven”, aangezien er geen antwoord van Hippokrates op volgt. Bovenal verschilt hij naar vorm en karakter van de vorige twee traktaatjes, die authentieke, wetenschappelijke teksten geven en door een afzonderlijke brief worden aangekondigd; dit stuk is zelf als een brief opgevat en is bovendien sterk vulgarizerend van opzet. Het beantwoordt derhalve niet precies aan Hippokrates' vraag om toezending van *ξυντάγματα*.

Ook de brief aan koning Demetrios stelt problemen, aangezien in de aanhef verwezen wordt naar een vroegere studie over de menselijke natuur, die de koning op diens verzoek toegestuurd was; XXIV wordt voorgesteld als een vervolg daarop⁹³. Nu bevat de verzameling inderdaad nog een brief aan een Demetrios⁹⁴, maar dat daarnaar stukken XXV, XXVI en XXVII; instemmend Diels, *Hermes* 53, p. 84.

Tegen deze vroege datering kant zich Edelstein, *o.c.*, k. 1305, die eveneens, k. 1298, op verschillen wijst tussen het *Dogma* en het *Presbeutikos* (evenwel zonder hieraan veel belang te hechten).

93. XXIV, § 1: *Ἡμεῖς καὶ πρότερον μὲν σπουδάζοντες, ὡ βασιλεῦ, περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν κεφαλαίῳ θεωρήσαι τὰ μέρη, τὰυτα ξυγγράψαντες, καθάπερ ἤξιώσας, ἀπεσταλάμεν. Νῦν δὲ...*

94. Nl. *Brief VI*: *Ἱπποκράτης Δημητρίῳ ὑγιαίνειν* MVU: *Ἱπποκράτης Δημητρίῳ βασιλεῖ ὑγιαίνειν* b (de *Oxyrh. Pap.*, IX, n° 1184, bevat een iets langere versie gericht aan een Gorgias; kan dit verband houden met de traditie dat Hippokrates de leerling zou geweest zijn van Gorgias?).

Volgens Philippson, *o.c.*, pp. 306-307, die meent dat dit briefje waarschijnlijk geen ander doel had „als den der Widmung”, zou de auteur naar Demetrios van Magnesia, korrespondent van Atticus, hebben willen wijzen. Hij vervolgt: „dass er ihm in Brief 24 sogar den Königstitel gibt ist gewiss nur ein Scherz”. Dit laatste is misleidend: b, *het enig handschrift dat ons Brief XXIV heeft overgeleverd*, noemt Demetrios ook in VI „koning”!

verwezen zou worden is uit den boze: de „brief” in kwestie bestaat amper uit één zinnetje en alludeert enkel op het verzoek van Artaxerxes.

De enige brief, waarvan de inhoud én de titel beantwoorden aan de omschrijving *περι τῆς ἀνθρωπίνης φύσιος ἐν κεφαλαίῳ θεωρηῆσαι τὰ μέρη*, is de zoëven vermelde uiteenzetting van Demokritos *Over de natuur van de mens*. Zowel het inleidend betoog hiervan, nl. dat elk gevormd mens de principes van de geneeskunde moet beheersen⁹⁵, als de erop volgende populair-wetenschappelijke opsomming van de lichaamsdelen⁹⁶, horen beter thuis in een brief van een beroemd arts aan een geïnteresseerde leek, dan in de brief van een filosoof aan een arts. Het lijkt ons derhalve een aanvaardbare hypothese dat deze twee brieven, XXIII en XXIV, oorspronkelijk tezamen horen en dat ze beide aan koning Demetrios gericht waren⁹⁷. Het feit dat ze niet voorkomen in de Hippokratescodices maar wel in de epistolografische verzameling⁹⁸ wijst er in elk geval op dat ze vreemd zijn aan de eigenlijke „briefroman”.

Dit laatste wordt ons bevestigd door de kopiïst van b; hij beëindigt *Brief XXIV*, die voor hem de laatste van de Hippokratesbrieven is, met de noot: *ζητητέον τὸ λείπον τῆς ἐπιστολῆς καὶ τὴν πρὸς Πτολεμαίου δλόκληρον*⁹⁹. De kopiïst was er dus eerstens van op de hoogte dat deze brief (waarvan de tekst bovendien sterk korrump is) niet

95. XXIII, § 1: *Χρὴ πάντας ἀνθρώπους ἰητρικὴν τέχνην ἐπίστασθαι, ὡς Ἰππόκρατες...*, *τούτων δὲ μάλιστα τοὺς παιδείας καὶ λόγων ἴδριας γεγενημένους*.

96. XXIII, § 3, p. 26. 7 P.: *Φύσεως δὲ ἀνθρωπίνης ἡ περιγραφὴ θεωρήτην ἔχει τούηνδε...*

97. Zo reeds F. Heinemann, *Diokles von Karystos und der prophylaktische Brief an König Antigonos* in *Museum Helveticum* 12 (1955), pp. 170-172.

98. Ze zijn ook opgenomen in de *Vaticanus Graecus* 1353 (zie hoger, n. 79), en de *Matritensis Graecus* 4554, die blijikbaar op de *Vaticanus* teruggaat, zie Schafstaedt, *De Diogenis Epistulis*, pp. 29-32.

Onder de Hippokratescodices vormt de *Parisinus Graecus* 2142 (H), die op M teruggaat (zie Littré, I, pp. 512-514; Ilberg, *Rhein. Mus.* 42, p. 454, en *Proleg.*, pp. XXI-XXII; Heiberg, p. V; Rivier, *o.c.*, pp. 97-99), een uitzondering: het bevat ook *Brief XXIII*, maar zonder titel. Het is echter zo goed als zeker dat de kopiïst voor het laatste deel van de brievenverzameling beroep heeft gedaan op een brievencodex. Dit blijkt niet alleen uit het voorkomen in de index (van de werken van Hippokrates!) van *ἐπιστολαὶ Δημοκρίτου*, maar ook en vooral uit de volgorde van de stukken: na XVIII (D. aan H.) volgt XXVI (*Ἐπιδομῖος*), XXVII, XXV; dan XIX, XX, XXI, XXIII, XXII (in plaats van XXIV volgt op XXII, zonder aankondiging en *in een andere hand*, een beschrijving van de bereiding van drankjes *πρὸς τὰ μελαγχολικὰ σώματα*). Na het *Dogma* vinden we dus vanaf XIX net dezelfde volgorde als in b.

99. Zie Putzger, p. 27, kritisch apparaat.

volledig vóór hem lag ; bovendien, en dat is voor ons het interessantste van zijn aantekening, brengt hij hem in verbinding met een brief van "Hippokrates" aan een Ptolemeër.

Onder deze titel heeft de traditie ons echter niet één, maar drie pseudo-Hippokratische brieven overgeleverd ¹⁰⁰ :

1° *Ἰπποκράτους, ἄλλοι δὲ Διοκλέους, ἐπιστολὴ πρὸς Πτολεμαίων βασιλέα* (*Ptol.* 1). De brief stamt uit het werk van Paulus van Aigina, waar hij echter als een brief van Diokles van Karystos aan Antigonos wordt geciteerd ¹⁰¹. Hiervan bezitten we, eveneens op naam van Hippokrates, een Latijnse vertaling, getiteld *Epistula ad Antiochum* (sommige handschriften geven ook *ad Antigonum*) ¹⁰².

2° *Ἐπιστολὴ πρὸς Πτολεμαίων βασιλέα περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου* (*Ptol.* 2) ¹⁰³.

3° *Ἐπιστολὴ Ἰπποκράτους πρὸς Πτολεμαίων βασιλέα* (*Ptol.* 3) ¹⁰⁴.

Tenslotte hebben we nog een *Epistula... Hippocratis ex Graeco translata ad Maecenatem* (*Ptol.* 4) ¹⁰⁵.

Al deze brieven vertonen onderling sterke overeenkomsten, wat reeds Ermerins deed vermoeden dat ze dezelfde oorsprong hadden ¹⁰⁶. Blijkbaar is het één brief, *Ptol.* 1, die het voorbeeld is geweest voor de andere. Door Jaeger is hij getypeerd als „ein Leitfaden der Prophylaxe gegen Krankheiten, die im Stadium des ersten Ausbruchs stehen” ; naar zijn mening zou het gaan om een authentieke brief van Diokles aan Antigonos op verzoek van diens zoon Demetrios Poliorketes ¹⁰⁷.

100. Zie H. Diels, *Die Handschriften der Antiken Aerzte, griechische Abteilung, Abhandl. Kön. Preuss. Akad.*, 1906, pp. 40-41, en 51-52, en *Abhandl.* 1907, pp. 27-29.

101. *Διοκλέους ἐπιστολὴ προφυλακτικὴ. Διοκλῆς Ἀντιγόνῳ βασιλεῖ*. Zie *CMG*, IX. 1, pp. 68. 25 - 72. 12, en W. Jaeger, *Diokles von Karystos*, Berlin-Leipzig 1938, pp. 75-78 (kommentaar pp. 79-113).

102. *Edid.* M. Niedermann, *Marcelli de medicamentis liber, CML*, V, pp. 10-13.

103. *Edid.* F.Z. Ermerins, *Anecdota Medica Graeca*, Leiden 1840, pp. 278-297.

104. *Edid.* J.Fr. Boissonade, *Anecdota Graeca*, Paris 1831, vol. III, pp. 422-428.

105. *Edid.* Niedermann, o.c., pp. 13-15.

106. *Cfr.* Ermerins, o.c., p. XIV : *Omnes hae Epistolae, quamquam minime ad verbum inter se conveniunt, tamen adeo alia aliam referunt, ut communem quandam originem facillime agnoscas : differt a reliquis maxime ea, quam ipse nunc primum in his Anecdotis Medicis in lucem edo* (sc. *Ptol.* 2.).

107. Jaeger, o.c., pp. 70-75 ; de andere brieven werden door Jaeger niet bij het onderzoek betrokken ; *cfr.* zijn noot in *Vergessene Fragmente des Peripatetikers Diokles v. Karystos, Abhandl. Preuss. Akad.*, 1938, n° 3, p. 4 n. 5.

Zijn interpretatie is sindsdien betwist geworden door Heinemann (zie n. 97), pp. 158-172, die de versie van Paulus van Aigina op dezelfde lijn plaatst als de andere, op Hippokrates' naam overgeleverde brieven aan de Diadochen van de IIIe eeuw, Antigonos,

Zijn inhoud valt, na de inleiding, uiteen in twee delen en herinnert uiterlijk sterk aan het schema van het Hippokratisch werk *De natura hominis*, kap. 1-8 ¹⁰⁸ :

1° verdeling en bespreking van het menselijk lichaam in 4 delen, waarbij voor elk deel afzonderlijk de tekens opgesomd worden, die een aandoening plegen vooraf te gaan ¹⁰⁹ ;

2° de invloed van de 4 jaargetijden op de 4 lichaamssappen, met profylaktische raadgevingen op het gebied van de drank, de arbeid en het geslachtsverkeer ¹¹⁰.

Naar welke van deze drie, zogenaamd aan Ptolemaios gerichte brieven de kopiist van b ons verwijst, kan natuurlijk niet uitgemaakt worden en is ook van weinig belang. Wel belangrijk is dat zijn noot blijkt te berusten op een reële verwantschap tussen deze brieven : na een vorige, theoretische uiteenzetting „over de delen van het menselijk lichaam”, streeft ook dit *Hygieinon* aan Demetrios profylaktische doeleinden na. Ook hier gaat het m.a.w. om het *παρako-λουθεῖν τοῖς σημεῖοις*, wat de geadresseerde in staat moet stellen

Antiochos en Ptolemaios : „Er ist offensichtlich am Rande der wissenschaftlichen Medizin als Handbüchlein der Volkseilkunde entstanden und um des buchhändlichen Erfolges willen mit berühmten Namen geschmückt worden” (p. 172). Zie ook Edelstein, recensie op Jaeger, *Diokles v. K.*, in *American Journal of Philology* 61 (1940), pp. 483-489.

108. Ofschoon dat werk natuurlijk therapeutisch, niet profylaktisch bedoeld is. — Heinimann, o.c., p. 162, schrijft daarentegen : „Der Ueberblick lernt dass hier drei offensichtlich nicht zusammengehörige Abschnitte nur äusserlich nebeneinanderstehen”.

109. *Ptol.* 1, § 2 : *διαιρούμεθα δὴ τὸ σωματίον εἰς μέρη τέσσαρα, κεφαλὴν, θώρακα, κοιλίαν, κύστιν. Ἐπειδὴν οὖν μέλλη πάθος περὶ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ πλείον συνίστασθαι, προσημαινέιν εἴωθεν σκοτόδιος...* Commentaar bij Jaeger, *Diokles v. Karystos*, pp. 86-103. Ook in *C.H., Nat. Hom.*, speelt het getal 4 een belangrijke rol.

110. *Ptol.* 3 is enkel een populaire, vereenvoudigde versie van *Ptol.* 1, maar met de eigenaardigheid dat het deel over de seizoenen nu vooraan geplaatst is.

Ptol. 2 is een onevenwichtige compilatie : de eerste helft bestaat uit een vulgarizerend traktaat hoofdzakelijk gedistilleerd uit *C.H., Nat. Hom.*, kap. 1-8 (bespreking van de *κατασκευὴ ἀνθρώπου* op basis van de 4 elementaire kwaliteiten en de 4 lichaamssappen; invloed hierop van de 4 seizoenen); net als dit is het niet profylaktisch, maar therapeutisch. De tweede helft is, zij het onder enigszins andere bewoordingen, eenvoudig overgenomen uit *Ptol.* 3, nl. de inleiding (die dus midden in de „brief” valt!) en de invloed van de seizoenen (die hier dus voor de tweede maal gegeven wordt, maar nu profylaktisch van opzet is).

Ptol. 4 is eveneens een combinatie, dit keer bestaande uit, §§ 2-3, een samenvatting van het deel van *Ptol.* 2 over de 4 kwaliteiten en de 4 lichaamssappen, en, §§ 6-9, een verkorte overname van het semeiotisch gedeelte van *Ptol.* 3.

voor de rest van zijn leven vrij van ziekten te blijven ¹¹¹. Indien we tenslotte de geadresseerde van XXIV mogen identificeren met Demetrios Poliorketes, die samen met zijn vader Antigonos, de koningstitel had aangenomen na zijn overwinning op Ptolemaios I, de vermoedelijke geadresseerde van de andere brieven, dan wordt de titel van XXIV ook „historisch” zinvol.

Dit betekent echter dat XXIV en XXIII waarschijnlijk ouder zijn dan de „briefroman”, waaraan ze pas later, en dit enkel in een epistolografenverzameling, aangehecht zijn. Het is pas na deze opname dat de Demetrios van *Brief VI* tot koning is „verheven”, met de bedoeling, klaarblijkelijk, de twee te identificeren en aldus een kunstmatige band te scheppen tussen de „briefroman” en XXIV ¹¹²; voor XXIII is dit geschied door de brief aan Demokritos toe te wijzen.

E. SAMENVATTING EN BESLUIT

Dit onderzoek naar de samenstelling van de Hippokratische Brievenverzameling en naar haar verwantschap met de andere getuigenissen voerde tot de volgende inzichten :

1. Van de losse stukken achteraan behoorden XXVI (*Epibomios*) en XXVII (*Presbeutikos*) reeds tot het Hippokratisch *Corpus* toen de eigenlijke *Brieven* gefabriceerd werden; dat ze aan de auteur van de

111. XXIV, § 5, p. 27. 22 P. : δεῖ δὲ... ἐπακολουθοῦντα τοῖς σημείοις τοῖς γιγνομένοις ἐν τῷ σώματι διατηρεῖν τὸν καιρὸν ἐκάστου, ὅπως ἂν φυλαζόμενος τὸ ἀρρώστημα τὸ μέλλον ἐπιφέρεισθαι ταῖς θεραπείαις αἷς ἂν ἐγὼ γράφω χρώμενος διατελέης ἄνουσος ἑών. Cfr. *Ptol.* 1, § 1, Jaeger, *o.c.*, p. 85. Zo ook de populaire versies, bv. *Ptol.* 2 (einde) : ταῦτα δὲ παραφυλαζόμενος, ὦ βασιλεῦ, ζήσεις ἀλύπως καὶ ἀπόνως τὸν ἐπιλοιπον χρόνον. In de authentieke (?) brief belooft Diokles echter enkel „die Fähigkeit selbst genau den körperlichen Vorgängen folgen zu können”, zie Jaeger, *o.c.*, p. 86.

Ook Heinemann, *o.c.*, p. 171, wijst op de overeenkomsten van *Brief XXIV* met *Ptol.* 1. Hierbij ook aandacht schenkend aan de taal, die, in tegenstelling met de *Brieven*, bijna zuiver Attisch is, acht hij het niet uitgesloten „dass beide Briefe aus derselben Zeit, möglicherweise von derselben Hand stammen”. Hij verwijst tenslotte ook naar *Brief XXII* (H. aan Thessalos), „offenbar in einer Zeit geschrieben, der die Medizin als Bestandteil der enkyklios paideia galt” (*o.c.*, p. 172; maar het gaat daar om het belang van de *wiskunde* voor de geneeskunde, niet van de geneeskunde voor de *σοφία* zoals in XXIII). Zoals we reeds aanduiden, echter, is niet alleen de handschriftelijke traditie, maar ook het opzet van deze brief verschillend van de twee volgende.

112. Philippson, *o.c.*, p. 308, die, zoals gezegd (zie n. 94), geen aandacht schenkt aan de handschriftelijke overlevering, wijst XXIV toe aan een latere redactie, „da sein Empfänger Demetrios ja in Brief 6 an Stelle von Gorgias getreten ist”.

„briefroman” bekend waren en door hem aanvaard werden als authentiek, wordt bewezen door een allusie in II en XXV op het *Presbeutikos* ¹¹³.

De *Brieven* XXIII en XXIV horen, ondanks de overgeleverde titel van XXIII, waarschijnlijk tezamen. Pas later, en enkel in een epistolografenverzameling aan de overige *Brieven* toegevoegd, rangschikken ze zich bij andere pseudo-Hippokratische traktaatjes met vulgarizerende strekking uit de Hellenistische periode.

2. De eigenlijke verzameling valt uiteen in 2 delen. Ondanks het feit dat ze een gemeenschappelijk thema hebben en hun brieven kronologisch op elkaar volgen, kunnen zij ons inziens, om de redenen die we uiteengezet hebben, niet van dezelfde auteur stammen.

De *Brieven* XVIII-XXII zijn weliswaar na de ontmoeting geschreven, maar ze geven hiervan toch een uitvoerige, retrospectieve beschrijving. Als dusdanig impliceren zij niet de aanwezigheid van voorgaande brieven.

Ze bevatten dezelfde 4 elementen die we reeds bij Aelianus aantreffen : de gekke Abderieten, de lachende Demokritos, zijn vermeende waanzin en, uiteraard, de komst van Hippokrates. Ook wat de appreciatie betreft van de 2 figuren, stemt deze epistolaire versie volledig overeen met de andere getuigenissen : Demokritos treedt onmiskenbaar op als Hippokrates' meerdere op het gebied van de geneeskunde en de beklemtoning van zijn superioriteit geschiedt volledig ten koste van Hippokrates. Het feit dat deze laatste geloof schenkt aan de gekke Abderieten, zelfs wanneer hij reeds vóór Demokritos staat, maakt hem hier, zoals in de Athenodorosanekdote, tot de dupe van het verhaal. In de logika van het verhaal heeft dit tot gevolg dat hem het auteurschap wordt ontnomen van de geschriften uit het *Corpus Hippocraticum* waarin over de waanzin gehandeld wordt.

De traditie, waarvan deze *Brieven* deel uitmaken en waarin op zulke duidelijke manier partij wordt gekozen vóór de filosoof en tegen de arts, kan onmogelijk in Hippokratische kringen ontstaan zijn.

113. II, § 5, p. 2. 7 P. : ἡξίωται τε τῶν αὐτῶν Ἡρακλεῖ τε καὶ Ἀσκληπιῷ ὑπὸ Ἀθηναίων δωρεῶν, XXV, § 3 : δέδοκται τῷ δήμῳ μνῆσαι αὐτὸν τὰ μυστήρια τὰ μεγάλα δημοσίᾳ καθάπερ Ἡρακλέα τὸν Διός, καὶ στεφανῶσαι αὐτὸν στεφάνῳ χρυσῷ... Vgl. XXVII, §§ 38-39 : ...καὶ ὁ ἐν τῷ ὑμετέρῳ θείτρῳ χρύσεος στέφανος ἐπιτιθεῖς ζήλου πρὸς τὸ ἄκρον ἦγε. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο καλὸν ὑπερέβαλεσθε μνήσαντες τὰ Δήμητρος καὶ Κόρης ὄργια καὶ τὸν πατέρα καὶ ἐμὲ δημοσίᾳ.

3. Als laatste hebben we de *Brieven I-IX, XXV (Dogma)* en X-XVII, die tezamen de eigenlijk „briefroman” uitmaken. Ofschoon XVII eindigt met een afspraak voor de volgende dag καὶ κατὰ τὸ ἕξῆς, is het werk toch compleet: Hippokrates is door Demokritos' rechtvaardiging van zijn vreemde houding volledig tevreden gesteld en hij denkt reeds aan zijn afreis naar Kos.

Deze „briefroman” is duidelijk geïnspireerd door de laathellenistische Hippokrateslegende, m.a.w. hij is ontstaan uit een omgeving waar Hippokrates reeds was uitgegroeid tot de legendarische wonderdoener en heros. Volgens deze versie zou Demokritos enkel als Wijze op Hippokrates indruk gemaakt hebben en zou zijn invloed dan ook beperkt zijn gebleven tot het ethisch-levensbeschouwelijk vlak.

Zij werd waarschijnlijk gekreëerd met apologetische oogmerken, en wel om de rol en het prestige van Hippokrates in de bestaande traditie zoveel mogelijk in gunstige zin te korrigeren. Om in dit opzet te slagen was de auteur echter verplicht om deze traditie toch in haar grote trekken trouw te blijven. Tot deze overlevering behoorde reeds dat Hippokrates bij Demokritos was gekomen om hem van zijn waanzin te genezen, maar dat deze, verre van gek te zijn, Hippokrates met zijn kennis volledig wist te overdonderen. Dit was natuurlijk strijdig met het prestige van de legendarische Hippokrates.

Ten einde hem zoveel mogelijk gelijkwaardig (of meer) aan Demokritos te maken zonder de traditie geweld aan te doen, heeft de auteur :

1° de eigenlijke Abdera-episode laten voorafgaan door een even fictieve korrespondentie rond Hippokrates' weigering om gehoor te geven aan het verzoek en de beloften van Artaxerxes. Van een opmerkelijke korthed en eenvoud (*Brief II* uitgezonderd, waarin Hippokrates' lof gezongen wordt), hebben deze stukjes klaarblijkelijk geen andere bedoeling dan voorafgaandelijk een „historische” getuigenis te leveren zowel voor de zielegrootheid van Hippokrates als voor de grote bewondering die zelfs de Barbaren hem toedroegen (het geringe belang van de groep op zichzelf is misschien de verklaring voor de verschillende redakties die ervan gevonden zijn). Op deze plaats komt ook het *Dogma* volledig tot zijn recht als een „historisch bewijsstuk” voor het bijna goddelijk aanzien dat Hippokrates ten allen kante in Griekenland genoot.

2° In de Abdera-episode zelf (die, door middel van de lofprijzingen van de Aberieten direkt bij de Hippokratescultus van het vorig deel aansluit) hebben de brieven van Hippokrates aan Philopoimen, Damagetos, Dionysios en Krateuas (XII-XVI), die voor het verhaal

zelf overbodig zijn, enkel de funktie om Hippokrates reeds vóór zijn ontmoeting met Demokritos in een zo gunstig mogelijk daglicht te stellen. Ze moeten hem in de eerste plaats in staat stellen zich zoveel mogelijk te distantieren van de Abderieten en tevens aan te tonen dat hij wel degelijk begrip heeft voor Demokritos' grootheid. Weliswaar geeft hij gehoor aan hun verzoek (zelfs een Hippokrates kan vanuit Kos geen diagnose maken), maar hij zorgt ervoor tegen al zijn korrespondenten, soms op een overdreven manier, zijn eigen scepticisme te beklemtonen. Hij kan er dan ook niet van beschuldigd worden samen met de Abderieten tegen Demokritos te komplotteren. Integendeel, wanneer hij voor hem staat kan hij met een bijna gerust geweten verklaren dat de zending die de Abderieten hem hebben opgedragen, slechts een voorwendsel is.

3° Tenslotte treedt Demokritos slechts heel even op als natuurfilosoof en dan nog wel in verband met een „ethisch” onderwerp als de waanzin. Zoals dit reeds door Hippokrates in zijn brieven voorspeld was, ontpopt hij zich daarentegen als de grote (cynische) Wijze, die om de dwaasheid van de anderen nog enkel kan lachen. Hierin laat Hippokrates zich leren : als arts had hij van de menselijke mizerie enkel het meelijwekkend aspekt gezien ; op het gebied van de geneeskunde heeft Demokritos hem echter niets te leren, wel integendeel ¹¹⁴.

4. Wat tenslotte de mogelijke kronologische verhouding betreft tussen de „briefroman” en de C-groep, achten wij het waarschijnlijker dat de „briefroman” een reaktie was op deze korte correspondentie tussen Demokritos en Hippokrates; de *Brieven XVIII-XXII* vertegenwoordigen immers de oorspronkelijke traditie, die de schrijver van de „briefroman”, zoals wij hebben trachten aan te tonen, heeft willen korrigeren. Dat omgekeerd de C-groep zou geschreven zijn als een aanvulling op deze „briefroman” kan zo goed als uitgesloten worden wegens de tegenstrijdige titels in XVII en XVIII. Deze noodzaak om de versie van XVIII over te nemen, bestond voor de Hippokratistische vervalser niet : zijn werk vormde een af-

114. Edelstein, *RE Suppl.* VI, k. 1304, die aan de verschillen in de traditie geen aandacht schenkt, ziet zelfs in het feit dat Hippokrates op filosofisch gebied als de mindere voorgesteld wordt, een tegenstrijdigheid met een dergelijk pro-Hippokratisch opzet : „Doch scheinen die Briefe ursprünglich dargetan zu haben, wie die Abderiten durch Hippokrates die Krankheit des Demokrit verstehen lernten und mit ihm versöhnt werden... Dass Hippokrates von Demokrit widerlegt wird, also weniger weiss als er, ist kaum ein Thema, über das man Briefe des Hippokrates erfindet”.

gesloten geheel, dat de oudere versie wou vervangen, niet aanvullen. Hij kon zich echter wel laten inspireren door de *λόγος περὶ μανίης*, om Demokritos over de waanzin te doen werken bij Hippokrates' bezoek, aangezien dat een direkte aanloop vormde tot een diatribe over de dwaasheid van de mensen. Door het toevallig feit dat de oudere versie, in het verhaal, kronologisch bij de Hippokratische bewerking scheen aan te sluiten, moeten de twee vrij spoedig verenigd zijn, aangezien in de handschriften elk spoor van de verschillende oorsprong verloren is.